

ЦІКАВІ СИТУАЦІЇ. ПОРТРЕТИ ПИСЬМЕННИКІВ

*«Світ подібний театру: щоб грати в ньому успішно і з похвалою, беруть ролі за здібністю...»
Г. Сковорода*

Усе свідоме життя провів у мандрах В. Григорович-Барський...

СТАРОДАВНІЙ СПІВЕЦЬ УКРАЇНИ

Найкращим твором українсько-польського поета Себастьяна Кленовича (нар. 1545 (?) — пом. 1602 року) справедливо вважається велика поема, писана латинською мовою, «Роксоланія», видана у Кракові в 1584 році. Поему присвячено сенатові Львова, і в ній описано Україну та її звичаї. Кленович називає український народ «своїм» і пише про нього з любов'ю. Оспівує поет і тодішні українські міста Львів, Замостя, Київ, Луцьк, Бузьк, Сокаль, Белз, Перемишль, Холм, Красностав, річки Сян, Стир, Буг, Дніпро. Писав Кленович латинською та польською мовами. Був він вільнодумцем і активно виступав проти єзуїтів. За свій твір «Перша акція проти єзуїтів» поет був доведений єзуїтами до голодної смерті (202, 230).

РІДНЕ МІСТО ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

Рідне місто І. Вишенського Судова Вишня ще в I половині XVII ст. було одним із основних центрів так званого сеймикового життя. Сеймики — це окружні збори шляхти, на яких вирішувалися державні і приватні питання. На всю Галичину було таких сеймико-вих центрів три: крім Судової Вишні, Галич і Белз. До округу Судової Вишні належали землі Львівська, Перемишльська і Саніцька. Таким чином, Судова Вишня була одним із основних збірних пунктів шляхти, і Вишенський у рідному місті мав змогу добре придивитися до побуту, поведінки, одягу шляхти, зібраної з цілої округи, і мав змогу порівняти їх з убогим людом, що напевно згодилося йому в подальшій творчості (221).

АВТОР ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ДРАМАТИЧНИХ СЦЕН

Автором перших драматичних сцен, які дійшли до нашого часу, писаних народною українською мовою, як уже говорилося, був уродженець Львова Якуб Гаватович. Цікаво, що в час облоги Львова Б. Хмельницьким у 1655 році Я. Гаватович жив у Львові і з власної охоти пристав до посольства від міста, що прохало Хмельницького зняти облогу. Хмельницький прийняв посольство з великою почесністю і згодився на малий викуп. Далеко більшу роль відіграв Гаватович під час облоги Львова турками в 1672 році. З переляку перед турками з міста повтікала більша частина людей, навіть консули міста, окрім українсько-польського поета Б. Зиморовича і ще кількох достойників. Лишився й Гаватович, а населення міста зменшилося до третини — одні бідні й хворі. Гаватович справляв тоді клопітний уряд адміністратора архієпископії (архієпископства) і ревно зайнявся звільненням міста; відслужив церковну відправу, а головне — збирав золото і срібло на викуп. 1 жовтня він пішов добровільно до турецького табору, щоб погодити з турецьким башею викуп. Баша домагався 80 тисяч дукатів, і цю суму Гаватович зібрав з великими труднощами. Від себе видав з костельного добра бочку срібла. В такий спосіб було врятовано тоді Львів (160).

ХОЧ ПЕЧІТЬ, ХОЧ ПАЛІТЬ

Трагічно склалася доля українського друкаря й поета I половини XVII ст., автора поетичної книги «Вірші з трагедії «Христос пас-хон» (1630 р.) Андрія Скульського. 13 червня 1651 року з наказу польського короля, який стояв обозом під Сокалем, А. Скульського було заарештовано й інкриміновано збирання інформації для війська Б. Хмельницького. На доказ цього було подано листа з Унева до Скульського, що його поляки перехопили. Допитував поета королівський посланець Високинський і посланець полковника Грод-зіцького Тиннер, а тогочасний допит супроводжувався немилосердними тортурами. Незважаючи на муки, Скульський не повинився і нікого не виказав. Факти листа заперечував, на запитання відповідав: «Не знаю!» Через двадцять днів Скульського було знову взято на тортури, але нічого з нього витягти не змогли. З доброю славою, але цілковитим калікою, вийшов Скульський на волю, — і це останні звістки про нього (269).

ПОДВИГ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО

Так само героїчне життя прожив український поет кінця XVII — початку XVIII ст. Д. Братковський. Талановитий і освічений, він хоч і був шляхтичем, не міг не бачити великого соціального зла, що панувало навколо. Бував він за кордоном і мав досить широкий світогляд. Спершу поет вів легальну боротьбу проти польської шляхти і її засилля на Україні.

Саме в цей час видав поетичну книгу «Світ, по частинах розглянутий» величезним як на свій час тиражем 4 тисячі примірників. Ця книга — гостра сатира на сучасне громадянство і порядки в Речі Посполитій. Поет нещадно бичує ту Польщу, де немає місця для убогих, яка наклала на себе машкару і тільки й слухала, що мелодію дзвону грошей. Поету огидна була і держава, в якій він жив, і її порядки. Скоро, однак, Д. Братковський переконався в безперспективності легальної боротьби, яку він вів. Десь у 1700-

1701 роках поет вступає до війська С. Палія, який разом з Іскрою та Самусем хотів відбити від Польщі Правобережну Україну і приєднати до Лівобережної. Братковський готував на Волині повстання селян, але був затриманий, коли віз козацькі листи й прокламації, польським загоном Ледоховського. В тюрмі, в рідному місті поета Луцьку, його піддали лютим тортурам, які він мужньо витримав. 15 листопада 1702 року посеред луцького ринку тіло поета було розрубано на сім частин.

Про подвиг поета написав п'єсу М. Старицький (1899 р.), зветься вона «Остання ніч». Зіграно п'єсу вперше було в Києві театром М. Садовського на вечорі 14 лютого 1908 року, присвяченим пам'яті Старицького-го. Музику до п'єси написав М. Лисенко, головні ролі грали І. Мар'яненко та М. Занько-вещька. Збереглися спогади про великий успіх п'єси. За рік по тому, вперше після двохсотлітньої перерви, було опубліковано в ж. «Літературно-науковий вістник» низку віршів поета. Так почалося друге його життя (135, 200, 170).

«СЛАВНИЙ НЕ МЕНШЕ СЕМИ ГРЕЦЬКИХ МУДРЕЦІВ»

Постать автора широковідомої й тепер пісні «їхав козак за Дунай» Семена Климовського довгий час вважалася легендарною. Правда, ще 1806 року в «Пантеоні російських авторів» (ч. I, під ред. П. Бекетова) зазначалося: «Кажуть, що Климовський був слашний не менше семи грецьких мудреців, і шанували його співбрати-козаки, що він, як натхнений Тітус, говорив у бесідах піднесеними віршами, давав приятелям добрі поради, повторював часто приказку: «Нам добро, а нікому зло — ось законне життя». Цікаві приходили здалеку послухати його. Українська пісня «Не хочу я нікого, тільки тебе одного» («їхав козак за Дунай» — В. Ш.), яку співають наші люб'язні дами, є також, як запевняють, твір Климовського, учня природи». На легендарних фактах із життя Климовського побудував свою оперу-водевіль «Козак-стихотворець» князь Шаховської. П'єсу було поставлено 1817 року в Полтаві, і вистава ця обурила І. Котляревського, бо Шаховської, як оцінює великий наш поет, «взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого». Він вивів у своїй п'єсі не образи, а карикатури, «дуже поперевертав слова» й загалом «вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою». Ці осудні слова вмістив І. Котляревський у своїй знаменитій «Наталці Полтавці» в дії I, яві VII. Неправильне зображення князем Шаховським побуту й характерів українців, успіх п'єси і критика, яку викликала ця п'єса в Полтаві та Харкові, й спонукали І. Котляревського написати свою «Наталку Полтавку».

Однак в кінці XIX ст. вчені з'ясували, що постать С. Климовського не вигадана: в архівах було знайдено два його поетично-публіцистичні твори «Про правосуддя начальників» і «Про смирення найвищих». Автор виготовив їх 1724 року і вислав царю Петру I. Тон обох творів гострий, і є в них різкі випадки проти несправедливих царів — це свідчить, що Климовський був людиною мужньою і вільнодумною (5, 144, 199).

ЛЮДИНА З ЧОТИРМА ІМЕНАМИ

Український поет та філософ Теофан Прокопович відзначався тим, що легко змінював переконання, як і імена. Справжнє його ім'я Єлеазар. Щоб поповнити свою освіту, Прокопович поїхав у 1698 році за кордон, покинув православ'я й перейшов на унію; прийнявши ім'я Єлисея, став у Володимирі-Волинському дияконом і префектом тамтешніх шкіл, рівночасно викладаючи поетику й риторику. Незабаром його послано для здобуття освіти до Риму, де прийнято в колегію св. Атанасія, утворену папою Григорієм XIII для католиків, греків та слов'ян. У Римі пробув Прокопович три роки; начальник колегії, єзуїт, дуже полюбив талановитого молодика, взяв його до себе на мешкання, дозволив вільно відвідувати міські й монастирські бібліотеки. Єзуїти намовляли Прокоповича, щоб той вступив до їхнього ордену, але він не згодився. 1702 року Прокопович повернувся на Україну і знову став православним, постригшись у ченці під іменем Самуїла, а в 1705 році прийняв у честь свого покійного дядька ім'я Теофан. Таким чином Прокопович був Єлеазаром, Єлисеєм, Самуїлом і Теофаном (40).

ВЕЛИКИЙ МАНДРІВНИК

Усе свідоме життя провів у мандрах В. Гри-горович-Барський. 20 липня 1723 року 22-річним юнаком вийшов він із Києва, а на початку 1724 року вже учився у Львівській єзуїтській академії, у квітні того ж таки року рушив пішки до Італії через Угорщину, Австрію; досяг Неаполя, пішов у Рим, тоді через Флоренцію — у Венецію, звідки в березні 1725 року відплив на кораблі на острів Корфу, нарешті, дістався у Солунь, звідки добрався до Афонської гори. Повернувшись у Солунь, відплив до Єрусалима, обійшов Сирію, вчивсь у Трипольському училищі, потім мандрував і 1734 року опинився у Дамаску. Дістався до острова Патмоса, оглянув монастирі Кіпру, а з 1737 року, лишившись на Патмосі, пробув тут шість років, після чого в 1743 році був відізваний російським резидентом Вишняковим у Константинополь. Знову рушив на Афонську гору, де пробув до 1745 року. Звідти ходив в Епір, Крит, Лівадію. В половині 1746 року прибув у Царград, по тому вернувся на батьківщину через Румелію, Болгарію, Валахію, Молдавію та Польщу. 2 вересня 1747 року прибув до Києва і, проживши тут 35 днів, помер 7 жовтня, маючи 46 років. Ось опис його зовнішності: високий, волосся на боріді і голові чорне, без будь-якої сивини. На обличчя смаглявий, тілом огрядний, брови чорні, високі, майже разом сходилися, очі гострі, карі, ніс короткий, схожий був на грека. Цікаво, що, коли повернувся додому, рідна мати не могла його впізнати, навіть проговоривши з ним годину. Вдачі був веселої і жартівливої, цікавий до всіляких наук і мистецтва. Свої мандри описав у великій книзі, додавши до неї ряд власноручних малюнків (179).

МОЛОДШИЙ ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ

Так назвав себе інший великий український мандрівець Лука Яценко, який 1764 року виїхав до Єрусалима і потім під іменем Леонтія був архімандритом і настоятелем посольської церкви в Константинополі. Добре володів французькою, італійською, грецькою й турецькою мовами, залишив опис своєї подорожі в 13 томах, який дійшов до нашого часу в рукописі (135).

ЗОВНІШНІСТЬ Г. СКОВОРОДИ

За описами сучасників можна скласти такий образ Григорія Сковороди. Вдягався пристойно, але просто, їжу вживав, за теперішніми поняттями, вегетаріанську: зелень, плоди, молочні продукти, їв тільки раз на день — після заходу сонця. М'яса й риби не вживав, і то не через забобони, а через властивість свого організму, сну вділяв часу не більше чотирьох годин на добу, вставав удосвіта і, коли дозволяла погода, завжди ходив пішки за місто на чисте повітря і в сади. Був веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, усім задоволений, скромний, говіркий, з усього виводив повчання, навідував хворих, утішав опечалених, розділяв останнє з бідними, вибирав і любив друзів за їхніми якостями, був учений без пихи, а спілкуючись із людьми, нікому не лестив.

Під старість його описують інакше: сухий, блідий, високий, губи жовкли, начебто стерлися, очі блищать чи то гордістю академіка, чи простотою жебрака, чи простодушністю дитини. Хода й осанка поважні, розмірені. В цей час слава про нього поширилася далеко, бандуристи підхоплювали його вірші й канти і співали їх на ярмарках та дорогах, називаючи їх псальмами. До Сковороди тяглися молоді, живі тодішні розуми й серця. Про нього писали в листах, обговорюючи, сперечаючись і розбираючи його думки, — хвалили й гудили. Він був ніби мандрівною академією та університетом у тодішній Слобідській Україні. Захоплювалися ним так сильно, що ще задовго до смерті називали українським Сократом чи Ломоносовим, від чого сам Сковорода відрікався, бажаючи залишатися самим собою. Цікаво, що гучна слава про філософа поширювалася при тому, що за життя зі своїх творів не надрукував він нічого. Тільки через два роки після смерті поета й філософа вийшла книга «Библиотека духовная, содержащая дружеские беседы о познании самого себя», яку видав М. Антоновський, — твори Сковороди за його життя і довго після смерті читалися в рукописних копіях (56, 92).

СПРАГА ДО ЗНАНЬ

Як відомо, 1750 року, бажаючи продовжити освіту, Сковорода, прилучившись до почту генерал-майора Вишневського, відбув до Угорщини. Звідти він їздив до Відня, Офена (Будапешта), Пресбурга (Братислави) та в інші навколишні міста, знайомився з ученими людьми, а володіючи мовами латинською, німецькою й розуміючи мову грецьку, вільно міг вести бесіду. Є звістки, що Сковорода вчився якийсь час в університеті в Галле; загалом же філософ пробув за кордоном п'ять років. Цікаво, що подібну мандрівку для здобуття знань відбув пізніше інший український поет, учений і просвітителі XVIII ст. І. Фальківський. Він так само виїхав в Угорщину, здобувши освіту в Київській академії, вчився у Пресбурзькій гімназії, а тоді в Будапештському університеті. Ще раніше через Угорщину проходив і знаменитий український мандрівник В. Григорович-Барський — очевидно, тут ішла одна з уторованих студентами доріг в Європу (92, 136).

ОДНЕ ДІЛО ПАСТИРСЬКИЙ ЖЕЗЛ, ІНШЕ — ПАСТУША СОПІЛКА

Прибувши з-за кордону, Г. Сковорода посів місце вчителя поезії в Переяславській семінарії. Тут він створив посібник для викладу науки поезії, але настільки новаторський, що це здалося тамтешньому єпископу Сребницькому дивним і невідповідним до традицій. Єпископ наказав викладати поезію за старими зразками, Сковорода не згодився, відповівши, що покладається на суд усіх знавців, що його поетика правильна і заснована на природі цього мистецтва. При цьому поет додав латинську приказку: «Одне діло пастирський жезл, а інше — пастуша сопілка» («Aliares sceptum, alia plectrum»). Розгніваний єпископ відповів приказкою церковнослов'янською: «Не жив'яше посреди дома моего творяяй гордыню». По тому Сковороду було вигнано з Переяславського училища з безчестям (92, 136).

ХІБА МАЛО ВАС, ФАРИСЕЇВ?

З 1759 року Г. Сковорода був уже вчителем поезії в Харківському колеґіумі. Якось один із наближених білгородського єпископа Миткевича Гервасій Якубович почав благати Сковороду (за дорученням єпископа) стати ченцем, обіцяючи довести його до стану вищого духовенства. Гервасій вихваляв вигоди, честь і славу, шану і щасливе життя, що їх мають церковні достойники.

— Хіба хочете, щоб я приблизив число фарисеїв? — спитав Сковорода. — Їжте жирно, пийте солодко, одягайтеся пригідно і ченцюй-те! Мене задовольняє життя убоге, я задоволений з малого; маю повстримність, позбавляю себе всього непотрібного, щоб здобути най-потрібніше, відкидаю всі забаганки, щоб зберегти себе чистим.

Звісно, від такої відповіді закрутило в носі високому достойнику, і Сковорода змушений був покинути викладання.

Подібна розмова відбулась у Сковороди і -з ченцями Києво-Печерської лаври.

— Досить блукати по світі! — сказали йому ченці. — Пора шукати пристань. Нам відомі твої таланти, свята Лавра прийме тебе, як мати своє дитя, і ти будеш стовпом церкви й прикрасою обителі.

— Ах, преподобні! — відповів палко Сковорода. — Я стовпотворення примножувати собою не хочу, досить і вас, стовпів неотесаних!

І додав, бо вражені ченці мовчали:

— О ризо, ризо! Як мало ти опреподобила людей! Скількох ти приманила. Світ ловить людей різними сітками, накриваючи їх багатствами, честю, славою, друзями, знайомствами, сприяннями, вигодами, втіхами і святинами, і найгірша сітка оця — остання! (92)

СВІТ ПОДІБНИЙ ДО ТЕАТРУ

Харківський губернатор Є. Щербинін, наслухавшись про Г. Сковороду, покликав його до себе і сказав:

— Чесний чоловіче! Чому не вступиш у якийсь певний стан?

— Милостивий пане! — відповів Сковорода. — Світ подібний театру: щоб грати в ньому успішно і з похвалою, беруть ролі за здібністю. Актора не за значущість ролі, а за вдалу гру хвалять. Я довго про це думав і визнав, що ще не можу в театрі світу вдало виставити нікого іншого, як людину низьку, просту, безклопітну й усамітнену. Я цю роль вибрав і задоволений.

— Але, друже мій, — сказав Щербинін, — може, ти маєш нахил до іншого стану, корисного для суспільства, але звички, думки...

— Коли б я відчув, — перебив його Сковорода, — що можу без страху рубати турків, то сьогодні ж прив'язав би гусарську шаблю і, надягши ківер, пішов би служити у військо. Праця дає задоволення тільки при природженій схильності.

І справді, як свідчать сучасники, Сковорода завжди віддалявся від вельможних осіб, великого товариства і чиновних знайомств. Він любив бути в малому колі людей, невимушено й одверто спілкуючись, не любив входити в розмови з незнайомими, за винятком простолюддя, з яким відчував себе найприємніше й найприродніше (92).

БЕЗ ДАХУ

З 1775 року життя Г. Сковороди — це постійні переходи, мандрівки пішки за сотні верст і перепочинки у тих людей, що до нього добре ставилися і були горді з його відвідин. Добра й погана слава поширювалася про нього. Дехто гудив його, дехто хвалив, але всі бажали бачити. Жив у багатьох. Часом приваблювала місцевість, часом люди. Найбільше любив мешкати в Олексія Сошальського з с. Гусинка. Жив тоді Сковорода бідно, часто вчив дітей по домах, де зупинявся. Одежа його була найпростіша — селянська, так само і їжа. Ніхто не бачив його інакше, як пішим. Не приймав подарунків, навіть найменша винагорода засмучувала його. Майно Сковороди складалося тільки із книжок. Пошана до поета й філософа була така велика, що люди вважали за особливе щастя тому домові, де він поселявся хоч на кілька днів. Сам Сковорода не шукав ні слави, ні пошани. Не терпів тільки, щоб принижували його думки (56).

НЕ НА ПОКАЗ

Багато людей хотіло побачити Г. Сковороду, одні через те, що шанували його, а інші вважали: філософ — це така рідкість, як орангутанги чи щось таке, що показують за гроші. Якось Сковорода прийшов у Таганрог навідати свого учня Г. Ковалинського. Учень скликав з цієї нагоди багато гостей, серед яких було немало і значних — всі хотіли познайомитися з філософом. Але він, буди ворогом пишності та багатолюдності і побачивши, яка юрба пошанувачів зібралася заради нього, відразу пішов з дому, сховався у повітці і доти лежав у закритій кареті, доки гості не розійшлися.

Другий випадок, що свідчить про скромність Сковороди, був такий. Якось увечері в домі Піскунова Сковорода бавив присутніх оповіданнями. Мова його в цей вечір текла з незвичайним жаром і красномовністю. Всі захоплено слухали філософа. Минула година-друга, Сковорода почав оповідати про свій твір «Жона Лотова». Раптом двері з шумом розчинилися, і в кімнату вскочив молодий фронт, який недавно приїхав із столиці. Сковорода відразу замовк.

— Нарешті я досяг того щастя, якого так давно й даремно чекав! — вигукнув прибулець. — Я бачу перед собою великого свого співвітчизника Григорія Савича Сковороду! Дозвольте!

І підійшов до Сковороди. Той підвівся, склав руки хрестом на грудях, худе обличчя його скривилося, очі зникли під сивими навислими бровами, він відскочив і з вигуком: «Дозвольте, теж дозвольте!» — вибіг із кімнати. Господар кинувся за ним, почав перепрошувати й умовляти.

— З мене сміятися!., — сказав Сковорода і пішов геть обурений і вражений, був-бо рішучим ворогом фальшивої чемності, яка вважалася тоді ознакою доброго тону (56).

СИЛА ПРОЧУТТЯ

Г. Сковорода мав дар прочуття. В 1770 році він прибув у Київ. Його родич Іустин був начальником Київської пустині, і філософ поселився у нього, проживши тут три місяці. Несподівано йому захотілося покинути Київ, і, хоч Іустин просив його залишитися, поет настояв на своєму. Пішовши на Поділ, він відчув раптом сильний трупний сморід. Наступного дня покинув Київ.

Через два тижні, вже в Охтирці, Сковорода одержав звістку, що в Києві з'явилася морова пошесть і місто зачинено (92).

ЛЕГЕНДА ПРО СМЕРТЬ СКОВОРОДИ

Перед смертю Г. Сковорода навідав свого учня Ковалинського в с. Хотетово на Орловщині. В кінці серпня він вирушив звідти на батьківщину. Обіймаючи учня, Сковорода сказав:

— Можливо, я тебе більше не побачу. Вибач!

Дорогою потрапив Сковорода в дощі і мусив затриматись у Курську. Нарешті він дістався Іванівки, до поміщика Ковалевського, де якийсь час жив і раніше.

Як оповідає легенда, був чудовий день. До поміщика зібралося багато сусідів. За обідом Сковорода був дуже веселий і велемовний, навіть жартував, оповідаючи про свої блукання й пригоди.

Після обіду пішов у сад. Довго ходив по стежках, рвав плоди і роздавав дітям. Під вечір господар пішов шукати Сковороду. Сонце вже заходило, Сковорода з заступом у руках рив яму під крислатою липою.

— Чим це ви зайняті, друже мій Григорію? — спитав господар.

— Пора, друже, закінчити мандри, — відповів Сковорода. — Пора заспокоїтися.

— І-і, брате, це пусте! Годі жартувати. Ходімо!

— Іду, але проситиму в тебе останнє. Хай буде тут моя могила.

Сковорода зайшов у свою кімнату. Змінив білизну і, поклавши під голови рукописи своїх книжок та сіру свитку, ліг, склавши руки навхрест.

На вечерю він не з'явився. Наступного дня до чаю й обіду також. Коли ж господар зайшов до нього, щоб розбудити, Сковорода був мертвий (56, 92).

СКОВОРОДА І ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

У 1803 році за ініціативою В. Каразіна слобідські поміщики відписали кошти на Харківський університет, склавши величезну на той час суму в 618 тис. карбованців сріблом. Цікаво, що жертводавцями були здебільшого учні чи близькі знайомі й друзі Григорія Сковороди (56).

ЧАСИ ЗМІНЮЮТЬСЯ

В 1785 році український поет І. Некрашевич, прагнучи прилаштувати до діла свого зятя студента С. Світловського, їде з ним із с. Вишеньки, де поет був священиком, у Київ до митрополита С. Миславського, щоб просити висвятити зятя на штатне дияконівське місце. Для того І. Некрашевич, як-то водилося в давні часи, став перед митрополитом і виголосив промову, складену за всіма правилами риторичного мистецтва, що його вивчали в часи молодості поета в Київській академії. Таку ж пишну промову виголосив він і перед Києво-Печерським архимандритом Зосимою Валкевичем. У промовах поет виявив свою класичну освіту, блискучі давніми іменами і прикладами. Завдяки своєму красномовству, поет добився, чого хотів, і віддячив митрополитові новою промовою.

Через три роки Некрашевич знову постав перед митрополитом і так само латинською промовою просив для свого зятя титулу священика. І хоч у той час було багато позаштатних священиків, поету було відмовлено, бо часи вже змінилися, а митрополит, завзятий войовник із давніми освітніми традиціями на Україні, більше слухався синодальних указів, ніж зважав на місцеві звичаї, за якими молодий священик вибирався у селі ще за життя старого і то здебільшого з числа його родичів. Цього разу красномовство не допомогло, і Некрашевич уже риторичних промов більш не виголошував (164).

ЕНЦИКЛОПЕДИСТ

У XVIII ст. жив на Україні чоловік, що й досі дивує різноманітністю й багатством своїх знань та занять. Він залишив після себе величезну рукописну спадщину в 92 томи, — писав богословські, філософські, історичні, географічні твори, статті з медицини, статистики й астрономії, математики, складав підручники, календарі тощо. Був він і поетом, йому належить кілька рукописних збірників, писаних мовами латинською й російською з силою українців (мова типу сквородинської). Теми його віршів морально повчальні і філософські. Звали його Іринеєм Фальківський (135).

БУДЕННИЙ КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

І. Котляревський був середнього зросту, плечистий, сильний. На лиці його були сліди колись перенесеної віспи, очі чорні. Жив він одинаком, без родини, і вів досить скромне життя. Вдома приймав тільки невеликий гурт приятелів. Мав невелику бібліотеку, де були латиномовні твори класичних авторів і французькі книжки псевдокласичної доби. Зберігалися тут російські переклади романів Вальтера Скотта і Фенімора Купера. Особливо любив Котляревський знаменитого «Дон-Кіхота» Мігеля де Сервантеса, якого читав у російському перекладі (154).

ПОЕТ І ПРОФЕСОР

П. Гулак-Артемівський став викладачем Харківського університету в 1821 році, тобто коли йому був 31 рік. Викладав історію, географію і статистику. Через чотири роки став професором. Поет був блискучим оратором, і на його лекціях завжди було багато слухачів навіть із інших факультетів. Він захоплював аудиторію даром слова і не читав з конспектів, а імпровізував, вживаючи квітчасті звороти, умів зацікавити й утримувати увагу студентів, — володів-бо мистецтвом риторики, якому навчився ще в Київській академії. Був поет деканом

словесного факультету, а з 1841 по 1849 роки — ректором Харківського університету. На цій посаді він пробув до відставки (2).

ПСЕВДОБАНДУРИСТ

Дуже оригінальною постаттю був поет Тимко Падуро, людина, міцно зв'язана з польським визвольним рухом. У школі учився з С. Гоцинським, відомим згодом представником української школи в польській поезії. Падуро говорив українською мовою і гарно співав українські пісні. Бувши студентом Кременецького ліцею, захопився творами Оссіана й Байрона і почав вивчати історію України, щоб написати цю історію у віршах і піснях. Скінчивши науку, поет не займався ніякою урядовою службою і мав час придивитися до українських бандуристів, радо слухаючи їхніх пісень. Під впливом цих пісень він написав у 1826 і 1827 роках кілька історичних дум з історії України. Опісля Падуро познайомився з графом В. Ржевуським, великим, як на свій час, диваком. Ржевуський прийняв мусульманську віру, одягався по-східному, став еміром та шейхом. На Україні його звали Ревухою і Золотою Бородою. А. Міцкевич написав у честь Ржевуського вірша «Фарис». Під впливом Ржевуського Падуро включився у польський революційний рух. Ржевуський, бажаючи прихилити до себе українських козаків, послав у народ емісаром Т. Падуро. Той убрався бандуристом і цілий рік ходив від хати до хати, намагаючись підняти українських селян до повстання за Польщу. Однак результати агітації Падури були більш ніж скромні. В битві під Дашовим 14 травня 1831 року загони Ржевуського було розбито, сам емір зник, а Т. Падуро був заарештований. У 40-х роках він несподівано виграв у Варшавській лотереї кільканадцять тисяч і виїхав за кордон. У 1842 році К. Яблонський видав у Львові без дозволу автора «Пісні Томаша Падури». Пісні Падури в свій час були популярні як на Україні, так і в Галичині, але дуже швидко забулися. Їх співали, здебільшого, в інтелігентській середовищі, в народ вони не прийшли. До речі, Тарас Шевченко поставився до поезії Т. Падури досить суворо, вважаючи їх штучними (155).

КОРОЛЬ «БАЛАГУЛІВ»

Так само колоритною постаттю для свого часу був автор знаменитої й досі пісні «Там, де Ятрань круто в'ється» український поет І половини ХІХ ст. Антін Шашкевич.

Поет належав до наполовину сполонізованого шляхетського роду і обертався в колі польського поміщицтва. Його батько брав участь у повстанні Т. Костюшка, а сам поет став повстанцем у 1831 році, приставши до К. Ружицького, що організував загін біля міста Краснополя. Антін був ад'ютантом Ружицького і відзначився в боях, за що його нагороджено «Золотим хрестом». В останньому бою Шашкевич дістав тяжку рану в карк (від вуха і до вуха), але вижив. Емігрував, був амністований, але мусив відсидіти своє у в'язниці. Вийшовши на волю, Шашкевич став душею так званих «балагулів», тобто шляхетської молоді, яка буянила і викидала всілякі коники на шляхах та ярмарках. У правдивого «балагулі» мусила бути проста бричка, обшита лубом і вистелена соломкою, і четверо сильних коней, але на вигляд чим поганьші, тим оригінальніші. Візником був сам «балагул» з люлькою в зубах, одягнений у гуньку, або свитку, із грубого сукна, підперезаний черкеським поясом і в широких шкіряних штанах. Зимому вдягали баранячу шапку, а влітку шкіряного кашкета, а на тіло, крім шкіряних штанів, — саму сорочку. «Балагулі», протестуючи проти виключної «французизни» в панських домах і вживаючи тільки української мови, тягалися по ярмарках, влаштовували шалені оргії, іритували добропристойно вихованих дам та кавалерів. Закінчилося Шашкевичеве «королівство» досить несподіваною пригодою.

З наказу київського генерал-губернатора його арештовано і відправлено до Києва. Бібіков із грізним виглядом звернувся до Шашкевича:

— То це ви король «балагулів»?

Шашкевич не знітився, відповів просто, подаючи свою нагайку, яку мав при собі невідступно:

— Складаю своє берло й корону до стіп вашого превосходительства.

Ця відповідь розвеселила Бібікова, і він звелів звільнити Шашкевича.

Після того А. Шашкевич відійшов від «ба-лагульства», оженився і почав таке ж благопристойне життя, проти якого недавно бунтував. Так тяглося до 1863 року. Коли у Варшаві знову вибухнуло повстання, Шашкевич віддав своїх трьох синів генералові Е. Ружицькому, синові того К. Ружицького, під керівництвом якого сам брав участь у повстанні 1831 року, а після його поразки подався за синами в еміграцію, в Галичину, де й помер. Вірші свої А. Шашкевич писав, наслідуючи українські народні пісні (238).

В ОСНОВІ

Улюбленим пристаниськом Г. Квітки-Основ'яненка був хутір Основа — рідне гніздо його роду. Жив він тут скромно й розважно, хоч хазяйством займатися не любив. Писав здебільшого після обіду, а ввечері читав те дружині. Не маючи власних дітей, Г. Квітка спілкувався з селянськими, часто закликав їх до себе і розповідав казки, втручався не раз у дитячі забавки на вулиці, через що дівтора горнулася до нього, наче до батька (158).

ДОБРИЙ ЯНГОЛ

Добрим янголом для Г. Квітки-Основ'яненка була його дружина. Служачи попечителем Харківського інституту шляхетних дівчат, письменник зустрівся тут із класною дамою Ганною Григорівною Вульф, яка приїхала до Харкова із Петербурга. З нею Г. Квітка і одружився. Ганна Григорівна помітила в чоловіка великий талант до літератури і спонукала його до писання повістей та п'єс. Вона брала жваву участь у працях свого чоловіка,

читала й поправляла його писання, давала чоловікові теми. З подяки за таку щирість письменник присвятив дружині дві найкращі свої повісті: «Маруся» й «Сердешна Оксана» (158).

ТЯЖКИЙ ДО ПОЇЗДОК

Щасливе подружнє життя обумовило те, що Г. Квітка був дуже тяжкий до поїздок. Тільки в молодості він побував у Києві й Москві, а опісля далі Харкова не виїжджав нікуди (158).

САМОТНЯ СТАРІСТЬ

Г. Квітка-Основ'яненко на старість жив здебільшого самотою, ділячи її з незмінним приятелем — дружиною. Міські гості заїздили до нього зрідка, бо навколишня суспільність дивилася на письменника з недовірою, навіть неприязно, — всяк пізнавав себе в його гумористичних нарисах. У Петербурзі громив його тодішній критик, ненависник української літератури барон Брамбеус (Сенковський). А відомий професор Петербурзького університету, який перейшов сюди з університету Харківського, І. Срезневський перший підняв з кафедри голос за Основ'яненка і вказав на його великий талант та видатне значення для творення нової української літератури (56).

СМЕРТЬ М. МАКСИМОВИЧА

Михайло Максимович умирав як філософ. Весною 1873 року побував він у Києві, опісля поїхав до Москви й Петербурга, щоб навідати приятелів. Приїхав додому, на Михайлову гору, перед тим перехворівши в Києві, в кінці червня. Свої іменини 8 жовтня забажав провести тільки з ріднею. Подякувавши всім за увагу, сповістив, що незабаром помре, бо прожив 69 років, а в такому віці вмер його дід та батько. Решту часу після того був Максимович важко хворий, зберігаючи, однак, повну ясність духу. Визначив собі місце для могили, велів її викопати й викласти деревом. У кінці жовтня викликано було з Києва сина. На початку листопада почав хворий марити. 8 числа велів він дружині приготувати для неї і для себе чорну одежу, бо його начебто запросив на бал комендант кріпості. 10 числа нагадував дружині про бал. Хворий звелів посадити себе навпроти вікна і відслонити синю завісу. Дивився на широку далечінь, перерізану стрічкою Дніпра, і так закінчив життя (214).

ПОЕТ НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ

Любов Білозерська, рідна сестра письменниці Ганни Барвінок та видавця «Основи» В. Білозерського, закінчила дівочий інститут і, як і всі паночки того часу, повернулася додому. За нею почав упадати її родич, дядько в других по матері, Віктор Забіла. Він служив тоді в гусарах, був середнього зросту, стрункий, мав 25 років, карі очі, чорний густий кучерявий чуб. Забілі дуже сподобалася висока білява дівчина з величною постаттю, вустами «сердечком» і голубими очима. Молоді вподобали одне одного і заручилися за згодою батьків.

У цей час почав бувати в Білозерських поміщик Н., що, як казали, мав великі капітали. Йому впала в очі красуня Любка, і він почав свататися, приподоблюючись, однак, не дівчині, а батькові. Батько почав силувати дочку виходити заміж за товстосума.

Безталанного Забілу охопила розпука, його вже перестали приймати в Білозерських, тож він тільки й робив, що їздив довкола їхнього маєтку. Тоді-то він і почав писати вірші, два з яких «Не щебечи, соловейку!» і «Гуде вітер вельми в полі» поклав на музику М. Глінка, і вони стали улюбленими українськими народними піснями. Хоч мати й донька заспокоювали поета, що вони не підкоряться батьковому наказу, але переміг-таки батько. Коли ж Любка з матір'ю їхали закуповувати придане, їх перестрів у дорозі Забіла. Поету не дозволили пересісти в екіпаж до коханої, і він кинувся під коні. Коней, однак, вчасно зупинили і Забілу врятували. Незабаром Любов Білозерська таки вийшла заміж за нелюба. Після того Віктор Забіла з горя почав пити й гуляти. Бенкети його починалися так. Входило до зали кілька гарно вбраних циганчат. Поет сідав серед зали і грав на бандурі, а циганчата танцювали довкола нього, співали і виробляли різні штуки. В такий спосіб В. Забіла прогайнував маєток і останні роки жив у родичів. Був веселий і жартував зі своєї біди. Коли ж помер, всі, хто знав поета, сердешно жалували за ним, бо як людина він був добрий і товариський. Свою любов не міг забути до смерті, в той час як його колишня суджена примирилася з долею і прожила довге й спокійне життя (171).

ЗОВНІШНІСТЬ М. ШАШКЕВИЧА

Маркіян Шашкевич був середнього зросту, тонкий і меткий, яснарусий, синьоокий, лице мав худорляве, ніс невеличкий, — трохи скидався на дівчину. Мав рідкісний дар промовця і вмів заохотити товаришів до праці. На обличчі М. Шашкевича відбивалася якась тужливість чи болість. Цікаво, що фотографії чи портрета поета не збереглося. За описом близьких до Шашкевича людей портрет зладив М. Івасюк, а пізніше І. Труш. Останній використав, як прототип, портрет Т. Лежогубського, що, за свідченням багатьох, був дуже подібний до М. Шашкевича. Відтак відомий портрет поета — це тільки приблизне відтворення зовнішності М. Шашкевича (167).

УПЕРТО ТОЧНИЙ

Осип Бодяньський був дуже оригінальною людиною. Невеликий зростом, сутулуватий, з величезною головою на грубій і короткій шиї, з попсованими хворобою очима, котрі дивились у різні боки, з прямими «гетьманськими» вусами — і все це на коротких безпалих ногах. За характером незалежний і не знав компромісів. Уперто точний, до смішного твердий у своїх рішеннях, а водночас доброго серця, як згадують сучасники. Бодяньський сторонивсь усього, що мало тільки натяк на нищість, прислужництво або якийсь практицизм. Навіть у критичні моменти життя лишався самим собою, про що свідчить такий випадок. Як редактор «Чтений в обществе истории и древностей российских» при Московському університеті, О. Бодяньський був і управителем університетської друкарні. В 1862 році вирішено було віддати з 1 січня 1863 року в оренду махровому реакціонеру Каткову «Московские ведомости» й університетську друкарню. Бодяньський, хоч противився цьому, нічого не міг удіяти. За день до терміну здачі Бодяньський вивіз з казенної квартири всі свої речі, підготував усі справи по друкарні, цілісний вечір просидів у порожніх кімнатах і здав Каткову друкарню, коли пробіло 12 годин ночі 31 грудня 1862 року. Через це перший номер «Московских ведомостей», які прославилися потім крайнім ретроградством, запізнився на 2 дні. Пізніше Катков помстився Бодяньському за цю демонстрацію — у 1868 році вчений мусив покинути улюблену професорську діяльність у Московському університеті.

В українську культуру ввійшов О. Бодяньський як поет, фольклорист, видавець літописів Самовидця, Симоновського, Густинського монастиря, «Історії Русів», численних документів з української історії та пам'яток літератури давнього часу (22).

УКРАЇНСЬКІ ВІРШІ О. КОЛЬЦОВА

Відомий російський поет Олексій Кольцов у юнацькі роки часто бував на Україні, знайомився з побуту українського народу, збирав українські пісні й прислів'я. У віршах «Подорожні», «Ночівля чумаків», «До річки Гайдарі», «Втеча» писав про український народ. Був поет особисто знайомий з Є. Гребінкою, писав також вірші українською мовою («Голубонько, доню» та інші) — (81).

ДИВНИЙ ГЕНЕРАЛ

Цікавою людиною був поет Володимир Александров, автор популярної пісні «Я бачив, як вітер березу зломив», п'єс «За Неман іду», «Не ходи, Грицю, на вечорниці» і збірника пісень з нотами. Почавши як військовий лікар, він дослужився до генеральського чину. Це не завадило йому незмінно цікавитися українською літературою, яку палко шанував. За спогадами сучасників стіни його кабінету було обвішано портретами всіх старих, сучасних і навіть молодших українських письменників. Володимир Степанович чудово читав вірші і добре співав, знав безліч українських народних пісень і сам собі акомпанував на бандурі. Оперетку «За Неман іду» він написав для своїх дітей, які любили гратися в театр. Пізніше п'єса стала популярна, вийшла кількома виданнями і входила в постійний репертуар театрів. В. Александров чудово володів латинською мовою і навіть віршував нею (14).

НЕВДАЛИЙ ДРАГУН

Скінчивши Харківський університет, М. Костомаров вступив у драгунський полк, який стояв у м. Острогжську. Але молодий юнкер займався більше козацьким архівом, що був у тому місті, ніж драгунськими муштрами. Помітивши це, полковник Костомарова сказав йому:

— Ви швидше зробите кар'єру в службі ученій!

Костомаров послухав свого начальника, звільнився з драгун «по неспособности», поїхав у Москву і почав готуватися до екзамену на магістра історії (155).

РОМАН ІЗ ЩАСЛИВИМ КІНЦЕМ

За день до власного весілля 28 серпня 1847 року М. Костомаров мав безліч клопотів. За час його відсутності зайшов до нього М. Юзефович, помічник куратора київської шкільної округи, і сказав, що вченого хоче бачити губернатор Фундуклей. Заклопотаний Костомаров не зважив на ці запитання. Незабаром прислала до Костомарова посланця П. Залеська, в училищі якої Костомаров викладав. Пішов туди поет уже ввечері, та господину не застав. Безтурботний і з радісним настроєм він повернувся додому. Годині об 11-й до нього прибіг Юзефович.

— На вас донос зроблено, — сказав він. — У вас буде ревізія! Коли що маєте небезпечного, знищіть!

Заскочений Костомаров витяг статут Кирило-Мефодіївського товариства і хотів його знищити. Юзефович вирвав з його рук ті папери, промовивши: «Нехай вони будуть у мене!» — побіг з хати.

За якийсь час після того до Костомарова прийшли губернатор Фундуклей, куратор Траскін, жандармський генерал Білоусов, поліцмейстер Гуляшкін з урядниками і зробили трус. Так почалися арешти членів Кирило-Мефодіївського товариства.

Папери, які вихопив з рук зрадник Юзефович, стали потім головним звинувачувальним документом проти М. Костомарова, а весілля через арешт молодого було відкладено. За якийсь час Аліна Крагельська, наречена Костомарова, змушена була вийти заміж за іншого.

Влітку 1875 року Костомаров приїхав на пароплаві з Катеринослава в Київ за відрядженням Археографічної

комісії для участі в Передпідготовчому комітеті, який мав виробити умови скликання III Археологічного з'їзду в Києві.

Перед від'їздом з Києва поет-учений разом із відомим етнографом П. Чубинським відвідали Братський монастир. Поверталися з Подолу через Старе місто і проїхали повз будиночок, в якому 26 років тому була остання квартира Костомарова в Києві і де його заарештували. Костомаров відвідав знайомий дім і покинув його зі смутком. П. Чубинський почав розпитувати вченого про останні дні в Києві, про нездійснений його шлюб і спитав, чи Микола Іванович знає щось про свою наречену.

— Ні!— відповів смутно той. Увечері в цей-таки день, коли Костомаров лягав уже спати, з'явився Чубинський і повідомив: Аліна Леонтіївна живе біля Прилук — у селі, овдовіла, має трьох дітей і що її чекають ось-ось у Києві.

Костомаров написав листа і попросив Чубинського передати його колишній нареченій.

Наступного дня до Києва приїхала й Аліна Леонтіївна. Вона теж захотіла побачити Костомарова і запросила до себе. Замість молодшої дівчини побачив Костомаров літню даму, їхнє побачення було настільки ж приємне, як і сумне.

Пробувши в Києві ще кілька днів, Костомаров виїхав до Петербурга.

У цей час поет-учений страждав на хворобу очей, особливо боліли вони йому при світлі, так що не міг читати й писати. Лікарі радили йому більше бувати на свіжому повітрі. Як тільки повернуло на весну, в квітні поїхав поет у Полтавську губернію, в маєток Дідівці, до колишньої своєї нареченої. Зустрів у неї весну, відвідав селянське весілля, чимало бував серед народу. В половині травня мати викликала М. Костомарова до Петербурга, бо господар дому, де він жив, збирався робити перебудову.

Наступного року, побувавши на Археологічному з'їзді в Києві, він знову відвідав Дідівці. В січні 1875 року Костомаров захворів на тиф. 1 лютого від тифу померла його мати. Смерть матері Костомаров переживав дуже важко. На час хвороби, коли вчений був розбитий горем і зовсім немічний, приїхала до нього Аліна Леонтіївна і почала доглядати хворого. У половині квітня Костомаров за домаганням лікарів виїхав у село, а 9 травня 1875 року тут-таки, в Дідівцях, обвінчався з Аліною Леонтіївною. Так знову зійшлися ті, котрі мали поєднатися в молодості (98, 107).

ЗНАВЕЦЬ КВІТІВ

М. Костомаров добре знав квіти і трави, і в час мандрівок по Україні не тільки збирав фольклорні матеріали, але й гербаризував рослини. Він дуже любив польові квіти і оспівував їх у своїх поезіях, шкодував, коли косили траву. Живучи в селі Дідівцях, у маєтку дружини, поет закладав квіти в петлиці одягу і в капелюх, часом приїжджав отак завітчаний в Прилуки і дуже чудував місцевих роззявляк (44).

ФЕНОМЕНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

Мало не до смерті зберіг М. Костомаров феноменальну пам'ять. Він міг не тільки цитувати окремі місця з літописів, але й цілі акти й документи. З пам'яті виголошував великі шматки Шевченкових поезій і вірші інших улюблених поетів, декламуючи часто Байрона, Шиллера, Гете та Міцкевича. А вже найбільше подобалися йому українські думи: поет-учений пам'ятав не тільки тексти всіх дум, але й усі відомі їхні варіанти (155).

ЖЕРТВА ВИПАДКУ

Із замисленим та неухважним М. Костомаровим не раз траплялися прикрі випадки. Восени 1881 року, коли він переходив вулицю на Василівському острові в Петербурзі, на нього наїхав віз, і оглобля поцілила вченого в голову. Ледве підвівся він із землі та насилу дістався додому. Після того він тяжко захворів. Скаржився, що ослаб його зір та слух і почав втрачати пам'ять. Тільки очунав — спіткало нове лихо. 25 січня 1884 року повертався Костомаров із архіву, замислившись над новими дослідженнями про Мініха. Проходив під аркою генерального штабу, і його збив якийсь панський екіпаж. Непритомного вченого підібрали городові і привезли в дільницю, звідки він уже сам дістався додому. Після того Микола Іванович не зміг уже видужати і наступного, 1885 року помер (155).

ЗОВНІШНІСТЬ ШЕВЧЕНКА

Ось як описували сучасники зовнішність 29-літнього Шевченка: молодий, здоровий, середнього зросту, широкоплечий, міцно збудований. Його кругле виголене обличчя було прикрашене бакенбардами, волосся вистрижене по-козацькому, але зачесане назад. Він був темний блондин, з його лица пробивалася відвага, в темно-сірих невеличких очах світилися розум та енергія. Голос у нього був м'який, в ході й рухах — зосередження. При першій зустрічі із ним у ньому не примічалось нічого привабливого, навпаки, він здавався холоднуватим, сухим, хоч і простим, приступним. До людей ставився спершу недовірливо і перед першим-ліпшим не відкривав своєї душі, особливо бував замкнутий супроти тих, хто добивався викликати в нього одвертість та щирість. Зате коли пізнавав чоловіка й відкривав у нім бодай одну гарну рисочку, прив'язувався до нього, а як знаходив у тій людині взаємність, віддавався йому цілим серцем. Примітними рисами характеру були доброта, м'якість, навіть делікатність, що суперечило його суворій масці, незвичайна простота, природність, безкорисливість, навіть саможертвність. На кривду й несправедливість його серце запалювалося гнівом і вибухало, немов вулкан, — тоді він міг бути й несамопитим. З бідними ділився останнім (144).

ЧЕРВОНА КІМНАТА

Коли молодий Шевченко познайомився з К. Брюлловим, захват його був невимовний, адже Брюллов похвалив його малюнки. Приятель Шевченка І. Сошенко згадує, що в житті не бачив він веселішої і щасливішої людини, ніж Тарас упродовж кількох днів.

— Невже Брюллов завжди такий добрий, такий ласкавий? — питав він кількаразово в Сошенка.

— Завжди, — відповідав той.

— А ця червона кімната його улюблена?

— Улюблена.

— Все червоне! Кімната червона, диван червоний, завіси край вікна червоні, халат червоний і малюнок червоний! Все червоне! Чи побачу я ще колись його так близько?!

І Тарас заплакав. Ця червона кімната лишилася поетові пам'ятна до кінця днів його. Багато чого він забув, але останніми його словами були «червона кімната» і «Карл Петрович» (206).

ЧОМ ТИ ДІЛА НЕ РОБИШ?

Пишучи поему «Катерина», Т. Шевченко питав у І. Сошенка:

— А послухай, Соха, чи воно так до ладу буде?

— Та одчепись ти, кажу, зі своїми віршами! — гримає на нього Сошенко. — Чом ти діла не робиш?

Під «ділом» Шевченків приятель-художник розумів живопис, малярство. Згодом, коли до Шевченка прийшла слава великого поета, Сошенко виправдовувався:

— А хто ж його знав, що з нього зробиться такий великий поет? — і доповнював: — А все-таки я стою на своєму: що, якби він покинув вірші, був би ще більшим живописцем, ніж поетом (18).

НЕЩАСЛИВЕ КОХАННЯ

1843 року Шевченко покохав Теодосію, доньку кирилівського попа Григорія Кошиця, того самого, в якого хлопцем наймитував. Дівчина відповіла на почуття поета, і вони хотіли одружитися, але не було на те батьківської волі. Старі Кошиці хотіли якимись хитрощами розлучити закоханих. У вересні, коли Шевченко гостював у Кирилівці, жінка Прокопа Демченка повила дитину. Мати Теодосії умовила Демченків кликати за хрещених Тодосю й Тараса, маючи на думці, що її дочка не знає, що кумі й кумові в ті часи не можна було за звичаєм та законом одружуватися. Однак дівчина здогадалася, до чого йдеться, взяла дитину Демченків, пішла з нею до іншого попа й охрестила її з іншим кумом. Після того Кошиці вже просто не дали благословення молодим і відмовили Шевченку. Поет змушений був відступитися. Цікаво, що сама Теодосія так і не відцуралася свого кохання. Вона відмовилася виходити заміж, збожеволіла і вмерла 1884 року (103).

ХОРОШИЙ ПАН

Якось Шевченко, ще в перший побит свій на Україні, навідав поміщика Скоропадського. Поміщик вихвалявся перед поетом, як добре живуть у нього кріпаки. Діло було перед обідом.

— Я їм, — каже, — те, я їм і друге. Живуть вони в мене, як у Бога за пазухою.

Тут один з лакеїв зробив якусь шкоду. Поміщик стрибнув з-за столу і побіг у лакейську. Прибіг і ляс-ляся лакея по лицю, а дверей і не зачинив за собою. Шевченко скипів, схопився з місця, взявся за стола і так його тріпонував, що все з нього посипалося додолу. Прибіг господар. Поет зиркнув на нього, роздер шапку і кинув половину Скоропадському.

— Хороший пан, нічого сказати. Добре людей шануєш! — та з тим і пішов.

Відтоді він у Скоропадського не бував (265).

НОВИЙ ЖУПАН

Шевченко, перебуваючи в 1845-1846 роках у Переяславі, жив, як відомо, у свого приятеля М. Козачковського. Він часто бував задуманий, недбалий до себе, часом нікого не помічав довкола. Нового одягу шити не любив, ходив у старому.

Довідавшись, коли Шевченко мав отримати гроші від Київської Археографічної комісії, де служив, Козачковський за тиждень до того покликав кравця і, поки поет спав, дав йому зняти мірку із його старої одежі. Коли Шевченко одержав гроші, кравець приніс нового жупана. Шевченка це дуже здивувало.

— Як? Який жупан?

— Ви ж, панотчику, замовляли жупан на сьогодні, й мірку знімав із вас.

— Що за біс? Нічого не згадаю! І торгувався?

— Аякже.

Шевченко віддав гроші і заспокоївся (3).

ПІЗНАЄШ

Раз до Козачковського прийшов кріпак і сильно жалівся, що у нього украдено пару волів. Козачковський поспівчував кріпакові і одіслав його. Цю розмову почув Шевченко, вийшов услід за селянином і, розпитавши

його, дав, щоб ніхто не бачив, 50 карбованців.
— В позику! — сказав поет. — Оддаси колись, як розбагатієш!
— Як же я оддам вам, коли я вас не знаю? — відказав здивований селянин.
— Все одно! Пізнаєш! — відповів поет (3).

ПОСПІШАЮЧИ НА ВЕСІЛЛЯ

Коли Шевченка заарештували, на ньому був фрак, сам він був чисто виголений, наче зібрався до когось з візитом. Губернатор Фундуклей, який був добре знайомий з Шевченком, здивувався, побачивши, що той при такому параді:
— Чого це ви, Тарасе Григоровичу, так прибралися? — спитав він.
— Та бачте, — відповів Шевченко, — я поспішав до Костомарова на вінчання. Він запросив мене боярином, так я ото, заки у Бро-варах мені перепрягли коней, поголився і причепурився, щоб з воза просто до молодого.
— Еге! — відповів Фундуклей. — Коли так, дак куди судженого, туди й боярина (98).

БІСОВА МУЗА

Під час слідства в справі Кирило-Мефодіївського товариства Шевченко завжди був бадьорий, веселий і спокійний. Перед допитом якийсь офіцер-жандарм мовив до нього:
— Господь милостивий, Тарасе Григоровичу! Ви виправдаєтесь, і отоді-то залунає ваша муза.
— Та який же чорт усіх нас сюди заніс, коли не оця бісова муза! — відповів поет (98).

ЛІПШЕ БУЛО Б НЕ РОДИТИСЯ

Як відомо, Шевченку цар заборонив у солдатах «писати й малювати». От як виконували царську волю ретельні прислужники. До Шевченка приставили солдата — «дядька». В казармі він очей не зводив зі свого підопічного, а коли Шевченко виходив із казарми чи на муштру, чи просто подихати свіжим повітрям, «дядько» трусив його, шукаючи, щоб не було в нього ні в кишені, ні за пазухою, ні в чоботях паперу й олівця. Це саме чинив з Шевченком командир роти Потапов (в Новопетровському укріпленні). Він вивертав у Шевченка кишені, катував його муштрою, чіпляючись до поета і знущаючись із нього, і хоч як той страждав од цього, послабу не було. Це доводило Шевченка до розпуки:
— Ліпше було б, — казав він, — мені не родитися або швидше вмерти (100).

МИСЛИВСЬКА ПРИГОДА

Коли Шевченко був на засланні в Раїмській фортеці, з ним трапилася мисливська пригода. Загалом поет полюванням не захоплювався, — не любив ходити з рушницею. Але якось четверо солдат убили здорового кабана, витягли сяк-так з очерету і покинули на березі, щоб другого дня приїхати за ним возом. Коли ж приїхали, виявили, що половину кабана було з'їдено. З ініціативи Шевченка вирішили встановити рушниці на підпорках і відвели від кабана до курків шнурки. Вранці побачили, що всі рушниці вистрілили, м'ясо лежало ціле, а довкола були калюжі крові й криваві сліди, які вели в степ. Пішли по слідах і за версту знайшли мертвого тигра: в ньому було шість куль. Шкура звіра від хвоста мала чотири аршини — був то справдешній велетень. Іншого тигра, якого замалював Шевченко, вбили учасники Аральської експедиції в 1848 році (89).

ОТАК БИ Й ЗОСТАТИСЯ

Коли Шевченко плавав з Бутаковим по Аральському морі, він помітив, що в тому морі є рухливі острови, які постали з перегилих рослин. Раз якось плів Тарас на невеличкому човні з п'ятьма матросами. Пристали вони до берега і пішли погуляти. Тарас ліг собі в траву і віддався спогляданню неба. Матроси забули про нього й попливли. Коли ж оглянулися, аж поета немає. Почалися розшуки.
— А я лежу собі, — згадував поет, — та й мовчу, бо думка була в мене така, щоб зовсім там зостатися, але ж бісові матроси знайшли мене (102).

ПОМИЛИВСЯ

1848 року після тримісячної плавби по Аральському морі експедиція А. Бутакова повернулася в гирло Сирдар'ї, і тут мали провести зиму. Поблизу форту, на острові Косаралі (там гарнізоном стояли уральські козаки), вийшли вони на берег. Уральці, побачивши Шевченка з широкою, як лопата, бородою і в цивільному, подумали, що то, певне, засланий розкольникський піп. Донесли одразу про те своєму командирі, а той попросив Шевченка відійти в очерети і... раптом упав перед ним на коліна:
— Благословіть, батюшко! Ми, — каже, — усе знаємо!
Шевченко зміркував гумор ситуації і обдарував осавула найсправжнішим розкольникським благословенням. Урадуваний осавул поцілував Шевченка в руку, а ввечері справив прибулим таку гостину, що їм і не снилося (208).

ВЕРБОВА ПАЛИЦЯ

Коли Т. Шевченка в жовтні 1850 року переводили в Новопетровськ, поет знайшов на вулиці в Гур'єві вербову ломачу: вона служила йому палицею в дорозі. Прибувши у форт, Шевченко застромив палицю в землю на солдатському городі, і з неї виросло перше дерево в Новопетровську. Пізніше, при підтримці коменданта фортеці Ускова, вибрав він місце для саду (верст за дві од форту), зробив план, розмітив, де які дерева садити, і восени 1853 року на тому місці закипіла робота. Деревя виписали з Астрахані і з Гур'єва, перевезли також, за порадою Шевченка, і великі шовковиці з Ханга-Баби. В саду збудували для родини коменданта літній дімець і альтанку. Біля альтанки спорудили землянку, яка стала місцем творчого натхнення самого Шевченка. Форт Новопетровський було скасовано 1857 року і перейменовано в Олександрівське. Сад став міським і звався весь час садом Шевченка, а землянка — дімцем Шевченка (100).

ПОДАРУНОК ПЕРЕД ЗВІЛЬНЕННЯМ

І перед самим звільненням із заслання Шевченкові не давали пільги по службі. Влітку 1857 року прибув якийсь татарин із Астрахані й пустив чутку, що має туди приїхати великий князь Константин. Командир роти, де служив Шевченко, на випадок, коли заверне великий князь у Новопетровське, призначив караул, куди вписали і Шевченка. Почалася знову скажена муштра. Вийшов командир роти в усій своїй, як згадує поет, «ослячий величчю» й потріпав Шевченка по плечу:

— А що, брате, визволення? Ні, ми ще зробимо з тебе видатного фрунтовика, а тоді з Богом.

І зараз же звелів єфрейторові щодня по чотири години муштрувати Шевченка з рушницею. На щастя, комендант фортеці, довідавшись про такі заходи надміру ретельного солдафона, зробив йому догану (100).

ВЕЛИКА РАДІСТЬ

Відомо, що до звільнення Т. Шевченка із заслання прислужилася родина віце-президента Академії художеств у Петербурзі Ф. Толстого. Особливо гаряче турбувалася про це графиня Анастасія Іванівна. Не дивно, що коли Толсті дізналися про Шевченкове визволення, радість їхня була безмежна: з цієї нагоди розбудили дітей, зібралися всією родиною в залі, прийшов дехто з гостей, всі радісно цілувалися і ділилися новиною (100).

В КИЄВІ, НА ПРИОРЦІ

Шевченко дуже любив дітей. Живучи в 1859 році в Києві на Пріорці, поет дуже здружився з дітворою. Діти бігли за ним і кричали:

— Дядьку, розкажіть нам ще одну казочку!

По обіді поет ішов у сад, лягав під яблунею і кликав до себе дітей. Вони лазили по ньому, пустували.

— Кого люблять діти, — казав про себе поет, — той не зовсім ще поганий чоловік.

Якось наймичка Оришка, перучи одяг, знайшла гроші, про які Шевченко забув, і він на ці гроші влаштував для сусідських дітей «бенкет». Пішов на базар, накупив силу іграшок та ласощів, ледве доніс. Двір посипали свіжою травою, дітвора раділа, гралася, качалася по траві, поет теж радів. По обіді перекупка привезла цілий візок яблук, груш, пряників, бубликів. З двору «бенкет» перейшов на вигін. Посходилися дорослі й говорили:

— Оцей старий, певне, божевільний! Шевченко бігав разом з дітьми, повчав їх, сміявся, змагався із хлопцями (102).

ВОЛЯ РОДИЧАМ Т. ШЕВЧЕНКА

В лютневій книжці журналу «Народное чтение» за 1860 рік, що виходив у Петербурзі, було надруковано коротеньку автобіографію Т. Шевченка. В тій автобіографії поет між іншим написав: «Моє минуле тим більш жакливе, що мої рідні брати й сестри й досі ще кріпаки. Так, вони й досі ще кріпаки!»

Ці слова вплинули на тогочасну суспільність. І. Тургенєв, член «Общества для пособия литераторам и ученым», взявся зробити подання про визволення Шевченків із кріпацтва. Комітет на засіданні 21 березня порадив удатися до поміщика Флоровського і прохати, щоб він звільнив Шевченкових родичів на пошанування літературних заслуг Т. Шевченка і взагалі літератури. Поміщик, одержавши листа комітету, вирішив догодити і суспільній opinio, і собі. Він згодився відпустити Шевченків, але без землі.

Спершу родичі Шевченка, за порадою самого поета, не хотіли такого звільнення, але згодом, 10 липня 1860 року склали угоду з поміщиком і одержали вольну. Аж у 1863 році, в зв'язку з польським повстанням, видано було указ про перевірку уставних грамот. Перевіряти Кирилівку прибув майбутній редактор «Киевской старины» Лашкевич. Ось тоді й наділили Шевченків полем і городом (103).

СВЯТИЙ ВОГОНЬ

Шевченко, коли сперечався, запалювався, доходячи до пафосу. В запальності його, однак, не було ні злоби, ні пихи — тільки святий вогонь відчуття правди й справедливості. Коли ж бачив, що супротивник набирається пихи, поет дозволяв собі різко його осмикнути. В суперечках він висловлювався гостро, аж співбесідники побоювалися за нього. Особливо несамолюбивий ставав поет, коли заходила мова про кріпацтво — це була його глибока й болюча рана. Якось у гостях в Я. Полонського згадав поет своє дитинство і те, що родичі його і досі

кріпаки. Від таких споминів аж заплакав, аж зубами заскреготав і, нарешті, так ударив кулаком об стіл, що чашки з чаєм попадали на підлогу (101).

ШЕВЧЕНКО В ОПИСІ ТУРГЕНЄВА

Ось як малює Шевченка в останні роки життя російський письменник І. Тургенєв: широкоплечий, присадкуватий, кремезний, це був козак зі слідами солдатської муштри. Голова в нього була гостроверха, майже зовсім лиса, чоло високе, зморшкувате, очі невеликі, сірі, ніс широкий, губи покриті широкими густими вусами. Погляд був здебільшого суворий, недовірливий, іноді світився ніжною ласкою разом з гарною, доброю усмішкою. Постать — вайлувата. Руки спокійні. Хода поважна. Голос трохи хрипкий. Взимку одягавсь у високу смушкову шапку й кожух (101).

КОЛИ Ж БУДЕ?

В неділю 19 лютого 1861 року за старим стилем до важкохворого Т. Шевченка зайшов його знайомий інженер Ф. Черненко. Вся Росія сподівалася, що в той день буде оголошено маніфест про скасування кріпацтва. Шевченко очікував цієї події особливо напружено. Як тільки Черненко зайшов до поета, той замість звичайного привітання запитав:

— Що? Є? Є воля? Є маніфест? — і, глянувши у вічі Черненкові, зітхнув важко й мовив: — Так нема? Нема? Коли ж буде? — тоді затулив обличчя руками і, впавши на ліжко, заплакав.

Черненко почав заспокоювати його: є певна звістка, що цар у той день таки підписав маніфеста, але оголошувати його до посту заборонив, щоб народ зустрів свою волю не по шинках, а по церквах. Тарас гірко всміхнувся і відпустив з цього приводу круте слівце (103).

ЧОМУ ШЕВЧЕНКА ПОХОВАЛИ В КАНЕВІ?

Коли прах Шевченка привезли з Петербурга до Києва, представники тогочасної української інтелігенції радилися, де поховати поета: в Києві чи в Каневі? Художник Г. Честахівський, який супроводжував труну, наполягав, щоб поховали таки в Каневі. Виразного заповіту щодо цього сам Шевченко не залишив, окрім відомого «Заповіту» — поезії. Зважили, однак, на те, що саме в Каневі хотів він оселитися, купити землю й поставити хату. Думка Честахівського переважила, і труну з тілом поета відправлено до Канева. Перед відправкою зроблено фотографію домовини із зібраною довкола ріднею поета і людьми, що прийшли провести його в останню путь (122).

ТРИВОГА НАД СВІЖОЮ МОГИЛОЮ Т. ШЕВЧЕНКА

14 червня 1861 року канівський поміщик, відставний генерал князь Лопухін одержав від іншого поміщика з села Межирічі Парчевського листа французькою мовою, в якому повідомлялося, що біля свіжої могили Шевченка готується змова й повстання проти існуючого ладу. В князя Лопухіна гостював тоді флігель-ад'ютант князь Лобанов-Ростовський, який приїхав сюди для нагляду за правильним упровадженням Положення 19 лютого 1861 року, він і підняв тривогу, пославши доповідну Київському генерал-губернатору з запискою того-таки поміщика Парчевського. В доповідній ішлося, що якийсь селянин-музикант Гриць ходить скрізь по селах, а переходує на могилі Шевченка.

Цю бурю в ложці води було знято через те, що в цей час у Каневі жив і впорядковував могилу поета художник Григорій Честахівський, котрий часом сходився з селянами і читав їм чи дарував твори Т. Шевченка. З малого доносу завели величезне діло. До Канева приїхав жандармський полковник Грабовський і сам київський губернатор Гессе, ввели туди сотню козаків. Було списано гору паперу, арештовано кількох селян, допитано багатьох людей і все для того, щоб довести, що «все дело заключается в пустом страхе и неосновательных опасениях, навеянных слишком пугливым воображением» (13). Художника Честахівського, однак, з Канева було спроведжено.

ДОЛЯ ЛИКЕРИ ПОЛУСМАКОВОЇ

Ликера Полусмакова, колишня наречена Т. Шевченка, прожила ще довге життя. В 90-х роках жила вона в Києві, але до кінця днів своїх не розуміла ролі Шевченка в історії України.

Однак згадувала про нього з пошануванням, виказувала прихильність до поета і возила на його могилу квіти й рушники (174). Згодом вона переселилась до Канева і жила там до смерті, відвідуючи могилу поета.

ВЕСІЛЛЯ НА ХУТОРІ

В 1843 році приїхав у гостину до батьків на хутір Мотронівку майбутній редактор «Основи» В. Білозерський, а з ним його товариш — П. Куліш. Після того П. Куліш часто приїжджав сюди, мав навіть для себе окрему світлицю, щоб тут писати. Для панянок Білозерських він склав тут популярну історію України, а в січні 1847 року відбулося вінчання П. Куліша і Олександри Білозерської, майбутньої української письменниці Ганни Барвінок. Боярином на весіллі був Т. Шевченко і, як кажуть, він довго зберігав ту квітку, що припилила йому молода. Щаслива пара виїхала з В. Білозерським до Варшави, щоб звідти мандрувати за кордон, куди

посилала П. Куліша Академія наук, але у Варшаві В. Білозерського й П. Куліша арештували і відправили до Петербурга, де кинули в тюрму. Почався знаменитий процес над учасниками Кирило-Мефодіївського братства (51).

АЛЬБОМ ІЗ ОПИСОМ ТУЛЬСЬКОЇ СТАРОВИНИ

Відомо, що за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві П. Куліша було засуджено на два місяці до фортеці і на заслання в м. Тулу. Пробув на засланні письменник три роки і три місяці. Визволивсь у досить своєрідний спосіб. До Тули мав приїхати цар. На прохання губернатора Куліш виготовив альбом із описом таської старовини й ілюстрував його власними акварелями. Цар звернув увагу на талановиту роботу і запитав про автора. Довідавшись, що це Куліш, цар дозволив йому повернутись до столиці. Було це в 1850 році.

Коли П. Кулішеві оголосили свободу, він не міг і слова вимовити.

— Що таке? Що сталося? — кинулася до нього дружина Ганна Барвінок.

Але письменник і справді втратив на той час дар мови. Він узяв перо і написав: «Волю нам вернули!» (158).

КУЛІШ — БІОГРАФ І ВИДАВЕЦЬ ТВОРІВ ГОГОЛЯ

В 1856 і 1857 роках П. Куліш після довгої перепідготовчої праці видав книгу в 2-х томах «Записки о жизни Гоголя». Тоді ж таки Гого-лева мати попросила Куліша, щоб він випустив твори Гоголя. Впорядкувавши рукописи, Куліш поробив коментарі, приготував до публікації листи і видав Гоголеві твори в шести томах. Заробіток з цього видання (3 тис. крб.) пішов на заснування власної друкарні (так звана друкарня П. Куліша), з якої свого часу вийшов ряд визначних творів української літератури, зокрема «Кобзар» Т. Шевченка, «Народні оповідання» М. Вовчка, а також альманах «Хата» тощо. Випускала ця друкарня й книжечки-метелики для народного читання (158).

ОБІД У МІСЬКОМУ САДУ

У травні 1860 року П. Куліш приїхав у Полтаву. Тут, 9 травня, полтавська громада справила йому бучний обід у міському саду. На той обід зібралося чоловік із 200: були тут селяни і поміщики, шевці, кравці, генерали й письменники. За обідом проголошували промови на кількох слов'янських мовах. Перед тим, як сіли до столу, до розпорядника підійшов незнайомий чоловік і став прохати прийняти його як учасника обіду. Людей було й так багато, і незнайомця не хотіли впускати. Тоді чоловік назвався:

— Я той жандарм, що відвозив Куліша з Петербурга в Тулу на заслання.

Відставний жандарм примостився в кінці столу навпроти Куліша, а після десятої промови встав і попросив слова, привітавши Куліша, як старого знайомого.

— З вуст відставного жандарма, — сказав він, — прийміть, люди добрі, щире бажання, щоб ширилися, зміцнілися й пишалися на Україні ті ідеї, за які я відвозив Куліша на заслання в Тулу.

Звісно, такий тост з уст колишнього жандарма зустрів з незвичайним ентузіазмом та захватом (103).

КАВКАЗЬКИЙ ПОЛОНЯНИК

Український письменник Яків Кухаренко був наказним отаманом Чорноморського війська. У вересні 1862 року, коли він їхав із зятем, капітаном Йогансеном, на нього напало восьмеро кінних черкесів. Хоч Кухаренко із зятем завзято оборонялися, їх зв'язали, кинули на коней і погнали. Дві ночі мчали черкеси, пробираючись через кордони, 200 верст переходили ярами й балками, ховаючись від людського ока.

Кілька разів падав Кухаренко з конем, кілька разів перепливав через холодну воду гірських річок і, змучений фізично й морально, опинивсь у гірському аулі, де незабаром і вмер. Син письменника, осавул Степан, популярний між черкесами, поспішив визволяти батька з неволі, але опізнився і застав холодний труп, за котрий черкеси правили 6 тисяч карбованців. Син викупив батькове тіло і привіз до Катеринодара, де й поховав (93).

СВОЄРІДНЕ ХОБІ

Митрофан Александрович (Митро Омелькович), автор цікавих оповідань, що друкувалися в «Основі», мав своєрідне хобі: пильно вивчав історію французької революції і засвоїв цей епізод історії так докладно, що не раз дивував своїх приятелів дивовижним знанням деталей. Він міг переказати протоколи всіх засідань народного зібрання й Конвенту, а також всі промови на кожному засіданні, міг оповісти докладні біографії всіх французьких діячів, що жили в період 1780-1799 років (21).

У ХАЛУПІ

В 1854 році молоде подружжя Маркевичів оселилось у Києві. Не маючи достатніх прибутків, вони зупинилися на Куренівці у най-біднішій халупі, де замість дверей висіла дерюга. Сюди завітав якимось відомий біограф Т. Шевченка М. Чалий. Вишукуючи способи, як допомогти землякові, не ображаючи його самолюбства, він помітив на підлозі в кутку купу книг.

— А що це у вас, Опанасе Васильовичу, за книги? — спитав.

— А це пісні Метлинського, що досі не продано.
— А скільки їх у вас?
— Здається, примірників із тридцять.
— Хочете, я їх продам. До речі, саме тепер мені доводиться читати учням про народну поезію.

М. Чалий так і зробив, а виручені гроші надіслав подружжю Марковичів.

Другого дня до квартири Чалого в новому циліндрі і нових бузкових рукавичках під'їхав на рисаку Маркович. Він тримав під рукою ящик сигар, коробку цукерок для дружини і ще щось у пакунку. Подякував за допомогу, а спантеличений добротою Марковичів підрахував, що із тих 30 карбованців, які він уторгував, навряд чи щось залишилося (27).

ПОКИ ЛЮДИНА ЖИВЕ, БІОГРАФІЯ ПЕРЕДЧАСНА

Так вважала Марко Вовчок. Вона не заперечувала ніяких про себе вигадок і не спростовувала публічно помилок щодо її біографічних даних. Це робила письменниця з переконання, що біографію людини варто писати тільки після смерті. Марко Вовчок ніде не друкувала свого портрета аж до 1902 року. Вперше її портрет було опубліковано у другому томі відомої антології «Вік», яку видано було в Києві на відзнаку 100-річчя нової української літератури (27).

ПИСЬМЕННИК-МАНДРІВНИК

Великим аматором піших мандрівок був українсько-галицький письменник Василь Ільницький. Навчаючись у Відні, він 1844 року вибрався у дорогу до Пресбурга (Братислави), Будапешта, Кошиць та Ужгорода, відтак перейшов через Карпати у Галичину. Опісля, 1845 року, Ільницький помандрував пішки через Істрію до Трієста, морем дістався до Венеції, звідки перейшов Альпи, вибрався до Тіролю, а потім і до Австрії. Обидві подорожі здійснив письменник сам, без товариша й провідника, зазнаючи не раз чимало пригод, коли перебирався через Альпи, — одного разу ледь не загинув у вічних снігах. Пізніше, в 60-х роках, письменник описав свої подорожі, друкуючи їх у часописах «Русалка» і «Русь». Видав він «Записки руського путешественника» (друкувались у «Слові»), «Образки із світа альпійського», «Образки з Угорщини» (друкувались у «Зорі»), продовживши цим давню традицію в українській літературі так званої подорожньої літератури (158).

ПИСЬМЕННИК, ВОЯК І СЛІДЧИЙ

Олекса Стороженко, беручи участь у війні з турками, відзначився в битві під Журжею у 1829 році і одержав за хоробрість найвищу тодішню нагороду — орден св. Георгія. Так само славився письменник великою вправністю у розбиранні найскладніших слідчих загадок. Чинити це допомагали йому глибоке знання народного життя, здатність до тонкого психічного аналізу і вміння захоплювати співбесідника. Він не був слідчий за фахом, але до його таланту зверталися в особливих, надто заплутаних і важливих справах. Ось один випадок, що його зумів блискуче розплутати письменник.

У 1839 році цар Микола I їхав по Житомирському тракту. Він звернув увагу на чоловіка, що лежав неподалік хати в селі Борщагівці, голова якого була загнута в свитку. Кілька царських прислужників підійшли до чоловіка і з жахом побачили, що перед ними труп старого селянина з пробитою головою.

Цар наказав вияснити цю справу, але всі зусилля поліції виявилися марні. Тоді київський генерал-губернатор Д. Бібіков попросив розібратись у цьому свого чиновника з особливих доручень — Олексу Петровича Стороженка.

Письменник поїхав до села Борщагівки і незабаром виявив, що вбитий жив тільки з однією десятилітньою внучкою, був він тверезий, хазяйновитий і мав гроші, які ховав у скрині. Дівчинка оповіла Олексі Петровичу, що ввечері до них постукав якийсь чоловік і попросив упустити його. Коли дід відчинив, напасник кинувся на нього, вдарив, тоді відчинив скриню і забрав гроші. Дівчинка забилася в куток і не ворухнулася — злочинець її не помітив.

Стороженко пішов по селу і почав вести всілякі розмови. Один селянин згодом сказав, що це міг зробити хтось із солдатів піхотної роти, що стояла в Борщагівці. Олекса Петрович вирішив допитати солдатів. Він сів біля дверей, щоб самому лишатись у затінку, а світло щоб падало на того, хто входить. Солдат впускали по одному, і мали дивитись вони слідчому в обличчя. В шести солдатів в очах промайнув якийсь неспокій, і Стороженко наказав їх затримати.

Приблизно в ту ж таки пору, коли було вбито діда, Стороженко посадив дівчинку в той-таки куток на печі, де вона й сиділа, а солдатам наказав по кілька разів підходити до дверей і казати ті слова, які казав напасник, впрошуючись до хати. Солдат підводили шість разів у різному порядку, і щоразу дівчинка вказувала на один знайомий голос. Солдата заарештували.

Виявилось, однак, що в час злочину цей солдат був під арештом, а вартовими — ті, кого Олекса Петрович підозрював. Після допиту солдати з плачем упали до ніг Стороженкові й зізналися, що вони випустили арештованого на півгодини змінити сорочку. Притиснутий до стіни, злочинець зізнався.

Стороженко був чоловіком величезної фізичної сили, він згинав двоєгривні монети і міг тягти під гору 10 пудів, тобто 160 кг (205, 207).

ДОБРИЙ ДЛЯ БІДНИХ

С. Руданський, як звідомляють сучасники, був вельми симпатичної вдачі, особливо його любили бідні люди. Він і одружився з простою жінкою Явдохою Широкою. Був поет високого зросту, широкоплечий, ходив трохи горбячись, на вигляд поважний, карі очі світилися добротою. Жив і одягався завжди просто. Недолюблював панів і прихилився серцем до людей простих. Дуже гарно співав стародавнім наспівом і любив українські пісні, особливо давні. Працюючи в Ялті лікарем, бідних лікував безкоштовно. Коли занедужував убогий чоловік, ішов до лікаря Руданського. Бувало й так, що бідному чоловікові ніде й жити, щоб лікуватися. Руданський відступав свою хату, лікував, годував і не чекав за те ніякої плати (180, 159).

«НАТАЛКА»

Анатоль Свидницький був гарний, як дівчина. Шкільні товариші прозвали його «Наталкою», натякаючи на вроду і ніжну вдачу. Мав живі, блискучі очі, лагідне і задумливе обличчя. У побуті був простий і привітний. Любив співати і сам складав пісні. Його пісня «В полі доля стояла» стала народною (158).

ДВА МІШКИ СУХАРІВ

А. Свидницький, будучи студентом Київського університету, дуже біднував. Ходив завжди в потертому сурдугі і мав єдиний скарб — два мішки сухарів, запасені з дому. Жив Анатоль верст за п'ять від університету, на Подолі, на Хоревій вулиці, в якійсь міщанській кухоньці. Тут він зазнав великих прикрощів від пацюків, які ділилися харчами з бідним студентом. Живучи на Подолі, Свидницький часто гостював у студентів духовної Академії, де влаштовувалися слов'янські вечірки зі співами всіма слов'янськими мовами. Там-таки співалися пісні, складені самим А. Свидницьким: «В полі доля стояла», «Вже більше, як літ двісті», «Україно, мати наша» (80).

НА ЧОТИРИ ПРИЗВИЩА

Своєрідною постаттю в українській літературі 60-х років XIX ст. був Павло Свенцицький, відомий як автор і драматург Данило Лозовський, як поет Павло Свій і як повістяр Павлин Стахурський. Великий ідеаліст, людина наскрізь демократична, запалений любов'ю до простолюду, родом поляк, він гаряче полюбив українців, їхню мову і літературу і мріяв, щоб нації українська та польська, власне, простий люд одного й другого народу зблизилися між собою на принципах демократизму й забули про ворожнечу, що її розпалили між українцями та поляками польська шляхта. З такою програмою включився П. Свенцицький в польське повстання 1863 року, а зрозумівши причини його поразки, переселився у Галичину і тут почав активно працювати в культурі українській і польській водночас, оспівуючи в своїх творах українську землю і народ. Він перекладав і писав п'єси для українського театру, сам грав у ньому як актор, видав книжку українських «Байок», журнал «Село» польською та українською мовами, в якому гаряче пропагував творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, Ю. Федьковича. Перекладав Шевченка, Марка Вовчка і Куліша польською мовою, а Міцкевича — українською. Зрештою, написав ряд повістей польською мовою на українські теми, продовжуючи тим традиції так званої української школи в польській літературі. Водночас працював викладачем української мови та літератури в гімназії і складав граматику української мови. Така плідна і багатопланова робота підкосила, однак, здоров'я Свенцицького, і він згас 36-літнім, лишивши по собі світлу пам'ять і не менш світлу ідею дружби обох народів (175).

САМОТНИК

Усе своє життя Я. Щоголев жив замкнуто і скромно. Наостанку змушений був продати навіть власний будинок. «Я як вільний птах, — писав поет про себе, — пожежі не боюся і кидати нічого, куди хочу, туди й лечу. Я ніколи не заздри розкошам. Всі мої симпатії — до лісу, степу, отари, чабана, водяного млина, хутора, куреня, пасічника». Під кінець життя Щоголев вів по-справжньому самотницьке життя, а писав без великих пауз і переробів, друкуючись по харківських газетах та львівських журналах. Ось опис житейського укладу поета в останні його роки: невеличкий дім на Коцарській вулиці, одноповерховий, дерев'яний на 6 кімнат — три добрі і три маленькі, відвідував вокзал, пошту, квартиру лікаря, аптеку, лавки. Під боком проходила кінно-залізнична дорога, до того ж всі підводи, що спускалися з Холодної гори до базару, їхали через його вулицю, і це ніби переносило поета в часи охтирського дитинства і складало для нього те, що для жителя столиць — опера й балет. У домі Щоголева панував культ порядку, заведеного ладу. «В усьому я скромний, — писав поет, — окрім музики». Перед самою смертю Щоголев уважно тримав коректуру другої своєї і більшої книги «Слобожанщина». Цій книзі судилося з'явитись у день смерті поета. 30 травня 1898 року відбувався сумний похорон поета, і в той же день на вітринах усіх книгарень у Харкові з'явилася книжка у веселій зеленій оправі, ніби хотіла провести свого автора до місця вічного спочинку (79, 83).

НЕ ХОЧУ БУТИ ПАНОМ

Служачи у війську офіцером, Ю. Федькович поводив себе дивно. Він не відгороджувався від солдат, залюбки вчив їх читати, слухав їхні розмови, співав з ними пісні, збираючи довкола себе цілий гурт земляків. Перший вірш поета «Нічліг» і був складений, як співанка для українців-воєнів. Вийшовши у відставку, Федькович скинув офіцерського мундира і демонстративно вдягся в простий гуцульський костюм — вчинок на Буковині

нечуваний. Бувши католиком, перейшов у православну віру і з Осипа став Юрієм — хотів бути справжнім гуцулом і не мати в собі нічого панського. Гуцули прийняли його у свій гурт і навіть обрали війтом у Путилові. Поет здобув собі такий авторитет, що люди, замість подавати до суду, ставали на суд перед ним, і тут вирішувалися навіть такі справи, що мали йти до крайового суду в Чернівці. Коли ж пани почали зазіхати після знесення панщини на гуцульські ліси й пасовиська, Федькович став народним адвокатом і в довгому, складному і запутаному судовому процесі виборів 16 селянам Вижницького повіту їхні ліси й пасовиська. Докази, наведені Федьковичем, були такі певні, що буковинський уряд і міністерство у Відні згодні змінити некорисний для селян присуд (125).

ЛЮБОВ Ю. ФЕДЬКОВИЧА

1859 року німецький буковинський поет Найбавер увів Ю. Федьковича в дім Марошані, де він зустрів майбутню свою кохану Емілію. Тут, у цьому домі, влаштовувалися імпровізовані вечори, і чимало гостей Марошані лишили в альбомі панночки свої вірші. Є там і вірші Федьковича. Панна Емілія була гарна, грала на фортепіано і чудово співала. Федькович почав тут часто бувати і декламував з Найбавером свої і чужі вірші. Поета захопила дівчина, і не без взаємності, говорили вже про заручини, але панна не мала грошового забезпечення, а сам поет був тоді бідним офіцером, що жив тільки на зарплатню. Через те батьки дівчини згоди на шлюб не дали, і любов ця залишилася в поезії та досмертній приязні: Федькович написав на честь своєї коханої кілька німецьких та українських поезій, зокрема відомий вірш про троянду і стрільця. Сама Емілія незабаром вийшла заміж за багатого діда і вела звичайне світське життя — сам румунський король танцював з нею на балах. Померла вона зовсім молода, в 24 роки, не лишивши дітей. Але вірші Федьковича зберігала до смерті так само, як і поет зберігав її картки, китичку і дубовий листок, що дівчина йому подарувала (163).

СПРОБУЙ ЗРОБИ!

Знудившись на селі без освіченого товариства і бажаючи віддатися літературній праці, Ю. Федькович прийняв запрошення львівської «Просвіти» і в 1872 році приїхав до Львова. Умови, які йому поставлено, були трохи дивні: за рік поет мав написати 6 популярних книжок, і за це йому мали заплатити 500 крон річної плати — цих грошей не вистачило б навіть на скромне життя. Через це товариство «Руська бесіда» згодилося виплатити поету ще 500 крон, коли він, крім 6 книжок, перекладе ще з чужих мов для театру п'ять драм. Федькович, не подумавши, підписав умови, а будинок людиною слова, цілими днями сидів у кімнаті і писав: його відтак майже ніхто не бачив. Виходив він на вулицю рідко і то вечорами, щоб повечеряти поза домом. Незважаючи на все старання, яке докладав, Федькович угоди виконати не зміг, і пробувши у львівській «Просвіті» 14 місяців, мусив звідти повернутися назад до рідного Путилова (125).

КОСОВАНІВ СИН

Знаючи про особливий інтерес до життя письменників у людей кололітературних і не люблячи багато про себе розповідати, Ю. Федькович часом удавався до своєрідних містифікацій, оповідаючи про себе небилиці чи зв'язуючи химерно свою долю із долею героїв власних оповідань. Так сталося під кінець 1862 — на початку 1863 року, коли Федькович у листі до свого товариша К. Горбаня пустив про себе дивовижну чутку, що він не син колишнього панського урядника Гординського де Федьковича, а красеня-гуцула Юрія Косована, з яким у його матері начебто була надзвичайно романтична історія, що її поет описав в оповіданні «Люба-згуба». Найцікавіше те, що Юрій Косован і справді жив у Сторонці-Путилові, звідки був родом Федькович, і це ввело літературознавців у довгочасну облуду. На основі поетових сповіщень почали творитися легенди про поета, писалися літературознавчі праці, аж доки не вдалося письменникові Д. Лукіяновичеві дослідити це питання документально і встановити, що поет змістифікував власне життя, піддавшись дивному пориву і в думці не кладучи, що примусить попрацювати колись своїх біографів (124).

БЕЗКОРИСЛИВИЙ

Ю. Федькович був людиною надзвичайно безкорисливою. Свій рідний дім та господарство в Путилові подарував своєму слугі; гроші, здобуті від продажу батьківського дому, роззичив без віддачі і сам мусив пробувати в бідності на околиці Чернівців. Коли поета поховали, якась удова із плачем пригорнулася було до сиріт землі і розказувала всім, що Федькович врятував її з дітьми (125).

ФЕДЬКОВИЧ — АСТРОЛОГ

У середньовіччі люди думали, що доля чоловіка залежить від того, під якою планетою прийшов він у світ. Цього й учила астрологія, яка твердила, що можна відчитати долю з того, як розташовані сусідні зорі. В 70-х роках XIX ст., забутий і покинутий усіма, розчарований у житті і світі, Ю. Федькович усамітнівся, почав збирати старовинні астрологічні трактати... Десять років віддав поет на цю справу, написавши величезний трактат, який так і лишився у рукописі; зрештою, поет переконався, що піддався порожній, забутій людьми облуді. Він повернувся до людей та літератури, закинувши астрологічні праці і своє невсипуще намагання в тих загадкових речах розібратися (125, 129).

«СЛОВО НА СЛОВО ДО РЕДАКТОРА «СЛОВА»

50-і — початок 60-х років XIX ст. у Західній Україні були роками мракобісся. В літературі панували люди, які зневажливо ставилися до народу і його мови, вживаючи для своїх писань важкої, штучної, так званої макаронічної суміші: українських, церковнослов'янських та російських слів, з'єднаних на німецькій фразеологічній основі. На чолі того руху стояв Богдан Дідицький, який почав видавати в 1861 році свій орган «Слово». Галицька ж, буковинська й закарпатська інтелігенція говорили чи польською, чи німецькою, чи угорською мовами. Журнал «Слово» видавався важким язичієм і ледве животів. Проти того «Слова» виступив у 1868 році з гарячим запереченням тодішній студент теології у Чернівцях Антін Кобилянський, видрукувавши брошуру «Слово на слово до редактора «Слова». Брошура вийшла в Чернівцях, писано її було чистим гуцульським говором, а надруковано чеськими літерами. До брошури долучено вірш нікому не відомого поета Федьковича, якого намовив писати українською мовою той-таки Кобилянський, і цій брошурі судилася визначна місія: вона пробудила галицьку молодь, викликала в неї інтерес до власного народу і з'явила перед очі культурного світу видатного поета Ю. Федьковича.

Сам Кобилянський був як людина великий оригінал, захоплювався (єдиний у своєму середовищі) вегетаріанством і правилами строгого гігієнічного життя, ненавидів усіляку фальш, облуду, неприродність. Кохався у філософії, знав докладно Канта, Фіхте, Гегеля, об'їздив півсвіту, — був проповідником вільної німецької громади в Німеччині, а пізніше в Америці, — захоплювався технікою, винайшовши машину, котру назвав «димовлад». Ця машина мала збирати дим з коминів і корисно його переробляти. Кобилянський сподівався, що фабрики зацікавляться його винаходом, але даремно. Думав також він і про винайдення літаючої машини і листувався щодо цього з Дрімоном, але не пощастило йому й тут. Навіть дітей своїх назвав оригінально: дочок Селеною і Салютою, а синів Геліосом і Зоряном. Помер, усіма забутий, у крайній нужді (176).

НАЧАЛЬСТВА КРАЩЕ НЕ ЗАЧІПАТИ

З початку 1860 року Олександр Кониський почав дописувати в «Петербурзьку газету», де зачепив полтавське начальство. На вільнолюбного письменника посипалися доноси. Заряджено було проти нього слідство, а адміністрація заарештувала Кониського 9 січня 1863 року і без суду заслала до Вологди. Важке життя почалось у Кониського. Йому давали місячно 6 крб., за які він, крім харчів, мав наймати хату і вдягатися. Власних достатків письменник не мав, а заробітку здобути не міг: уряд заборонив йому всіляку службу, не дозволяв навіть навчати дітей письму. Не міг письменник здобути й приватної служби: попереджені власники відмовляли в роботі опальному письменнику. Згодом його заслали ще далі, в Тотьму. Тут бідував він ще більше, занедужав і ледь не осліп. Через важкий стан здоров'я йому дозволили виїхати на лікування на рік за кордон, але одне око лишилося в письменника незряче (158).

ЩЕ ОДИН ПИСЬМЕННИК-МАНДРІВНИК

Від 1879 року Данило Мордовець почав свої великі мандрівки по світу. Об'їздивши Кавказ, Закавказзя і Крим, 1871 року відвідав Єгипет, а звідти подався до Єрусалима, обійшовши всі тамтешні пропам'ятні місця. Влітку 1882 року забажалося йому побачити Арарат, але на цій горі він ледве не помер, тяжко занедужавши на запалення легенів. Хворого повезли в Італію, де він прожив зиму. Одужавши, весною 1883 року поїхав в Іспанію, навідавши ряд іспанських міст. З Іспанії повернувся до Італії, об'їздив її і подався на Україну через Відень і Галичину.

З Києва він поїхав до свого приятеля М. Костомарова на Прилуччину, звідти — до Одеси, з Одеси на Дніпрові гирла та лимани, а з Херсона — по Дніпру до порогів, нарешті, — до Кисловодська і в 1886 році повернувся до Петербурга (158).

І ТАМ ТРЕБА ДРУКУВАТИСЯ

Данило Мордовець вирізнявся серед інших письменників тим, що друкувався в органах преси протилежних за напрямками — від найпрогресивніших до найреакційніших. Зокрема, співпрацював він у «Ведомостях петербургского градоначальства», які редагував чорносотенний землячок Кривошлик.

Раз на літературному бенкеті один із молодших літераторів покпив напідпитку зі старого письменника:

— А чи правда, Даниле Лукичу, що ви друкуєте свій новий роман у «Ведомостях градоначальства»?

— Так, правда, — одповів той просто і сердечно. — До мене часто звертаються студенти і курсисти, що встряють у політичну халепу, а я зі свого боку часто турбую Кривошлика, щоб їх визволяв. Він, спасибі йому, ніколи не відмовляється і часто-таки визволяє. То коли б я одмовив йому дати щось для його «Ведомостей», то це прикро ударило б по студентській молоді (119).

ЗАСТУПНИК ЗЕМЛЯКІВ

Живучи в Петербурзі, Данило Мордовець був через свою добру вдачу не тільки заступником студентства, але й своїх земляків, що зверталися до нього в громадських, літературних, а то й приватних справах. На прохання всіляких людей він писав статті, подання, ходив за них клопотатися і відписував на численні листи. Вдавалися до Мордовця у найрізноманітніших справах, але найчастіше в цензурних, які він улаштовував через деяких своїх знайомих, найчастіше поета й цензора Я. Полонського, сенатора Таганцева, впливового власника

друкарні Балашова та ін. До нього зверталися М. Коцюбинський, Б. Грінченко, М. Старицький та інші українські письменники. Старий І. Нечуй-Левицький, остаточно розгнівавшись на цензуру, пише в 1900 році до Мордовця: «Я чув, що й другі письменники звертаються до вас як до письменника і впливової людини в Петербурзі» — і наївно просить втовкмачити цензорам, «які неприємності, яку втрату і гаяння маємо ми, українські письменники, через усілякі утиски».

У похилому віці, майже позбавлений зору, ішов Мордовець під руку з кимось із молодих до якогось бюрократичного олімпійця і часто добивався свого, бо ніяково було відмовляти старій, з популярним ім'ям і такій лагідній людині (119).

ПЕРШИЙ КРИТИК АВТЕНТИЧНОСТІ «КРАЛЕДВІРСЬКОГО РУКОПISУ»

Відомо, що знаменитий «Краледвірський рукопис» був підроблений поетом Ганкою для розбудження чеського національно-визвольного руху. Твір цей здобув велику славу і перекладався на багато мов, зокрема українську (М. Шашкевич, С. Руданський та ін.), вірили в нього беззастережно. Першим поклав сумнів щодо автентичності рукопису галицький учений А. Петрушевич. У 1878 році він видав розвідку на цю тему (друкувалась у «Слові» і окремим відбитком). Ідучи слідами, чеських учених і подаючи свої власні філологічні докази, вчений доводить неавтентичність тих старочеських пам'яток, які ще тоді всі чеські патріоти вважали найдорожчим скарбом чеської старовини. Пізніші дослідження над рукописами тих пам'яток цілком оправдали скептицизм Петрушевича, особливо коли на «Краледвірському рукописі» знайшли підпис «Напка fecit» («Ганка створив») — (243).

ОСТАННІЙ МАНДРОВАННИЙ ПОЕТ

Вже говорилося, яке дивне і важке життя прожив талановитий поет і один із найвидатніших українських етнографів XIX ст. Іван Манжура. Він наче перейняв спосіб життя стародавніх українських мандрованих поетів-дядків, те життя, яким жив і славетний Сковорода. Ніколи не мав Манжура власного дому, обійшов пішки всю степову Україну, зібравши 1135 пісень, багато казок, легенд та приказок, не одну ніч проспав під зорями, у пасіці, в садку, живучи в простих хатах і постійно спілкуючись із трудовим людом. Став поетом українського степу, не раз терпів голод і холод, бувало, що ходив у 30-ступеневий мороз в одних подертих калошах і в такому ж пальті, накинутому на голе тіло. 2 травня 1893 року перехожі підняли його, безпам'ятного, деś на вулиці і відвезли в лікарню, де поет і помер. Його й поховали в братській могилі, поклавши у збиту з грубих дощок труну (146).

ШУКАЮЧИ ТИШІ

В 1902 році перевтомлений М. Кропивницький, на якого насувалася хвороба (глухота), зважився після багаторічного кочового життя осісти на хуторі. Тут він активно писав і залюбки віддавався господарству, займаючись садовою, городиною, виноградом тощо. Через якийсь час доводить свій хутір до такого стану, що дістає навіть медаль за зразкове господарство. Тільки зрідка виїжджав Марко Лукич з хутора на короточасні гастролі. Живучи ж на хуторі, прагнув заснувати українську школу і подав прохання на дозвіл видавати часопис для селянства. На жаль, здійснити задумане йому не дозволили. Тоді М. Кропивницький написав кілька дитячих п'єс і почав уряджувати вистави для селянських дітей. Грали «Козу-дерезу», «Івасика-Телесика». Акторами були діти самого Марка Лукича і діти селянські. Вистави викликали в селян велике зацікавлення і приносили немало втіх їхньому організаторові (184).

СМЕРТЬ У ДОРОЗІ

Останні місяці перед смертю М. Кропивницькому довелося багато працювати. Виступив він у Єлисаветграді, тоді у Саратові — сім разів за вісім днів. Потім одвідав Київ, де читав на роковинах шевченківські вірші, далі знову поїхав до Єлисаветграда. На початку квітня 1910 року грав у Одесі й Аккермані. 7 квітня, прийшовши до театру, не зміг уже грати і попросив публіку вибачити йому. Наступного дня виїздив із Одеси і навіть відпустив з дороги сина й небожа, що супроводжували його. А ще наступного дня контролер, котрий підійшов спитати в Марка Лукича квитка, побачив, що він мертвий. Покликали лікаря, який констатував смерть від крововиливу в мозок (184).

НЕЗВИЧАЙНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ СЕКРЕТАР

Служачи секретарем поліції в Єлисаветграді, І. Карпенко-Карий зумів завести на роботі незвичні порядки. Всі чиновники, наче змовившись, перестали брати хабарі: ані кумівство, ані підкуп не мали жодної ваги, справи вирішувались за чергою: бідний чи багатий, свій чи чужий — всі мусили чекати однаково. Познакомившись із сумними звичаями у міській тюрмі та арештантських домах і маючи приятеля в особі смотрителя тюрми, Іван Карпович подбав, щоб ставлення до в'язнів зробили якнайгуманнішим і полегшити становище етапних. На цих етапних простоях каторжан майбутньому письменникові трапилося побачити багато цікавих типів з усіх верств суспільства. Між іншим, він зустрів тут старого німецького солдата ще миколаївських часів, який став героєм повісті «Безталання». А через якийсь час в іншій тюрмі, в іншій партії бродяг упізнав він і Софію, того старого солдата дочку, котра, осліпнувши після пологів, утекла від свого лихого чоловіка і прийшла до міста шукати

батька, але не знайшла, бо той помер в лікарні.

Повість І. Карпенка-Карого не дійшла до нашого часу, але на основі її матеріалу з'явилася знаменита драма «Безталанна» (первісна назва — «Хто винен?»). Цікаво, що спершу звалася п'єса не «Безталанна», а «Безталання» (перекрутили назву в цензурі) — з такою назвою вона й залишилася в творчому доробку письменника (69, 219).

«ПЕРЕПЛЕТЧИК ИВАН ТОБИЛЕВИЧ»

Це сталося на репетиції опери М. Лисенка «Утоплена» у місті Ростові. Оперу збиралася поставити трупа М. Старицького, і всі артисти, хто брав і хто не брав участі у виставі, зішлися у театрі на пробах, щоб послухати її чарівні мелодії. І от на репетиції з'явився поліцейський. Він приніс вимогу, щоб І. Тобілевич, який криється під театральним прізвиськом Карпенко-Карий, негайно виїхав із Ростова: йому за участь у революційному русі забороняється перебування і на Україні, а дозволяється вибрати місцем проживання якесь заштатне місто Східної Росії.

Ось так Іван Карпович опинився в м. Новочеркеську.

Важке життя почалося у драматурга. Жив він у підвальному приміщенні будинку маляра Балашова на Аксайській вулиці. Спершу не було ні ліжка, ні меблів — стіл, лавка і пара стільців. Шукаючи хоч якихось засобів до існування, Іван Карпович ходив спершу на поденну роботу до кузні: ковалі приязно прийняли у свій гурт політичного «піднадзорно-го». Згодом І. Тобілевич попросився на роботу до палітурників і добре освоїв це ремесло. Незабаром на воротах, де жив Карпенко-Карий, з'явилася вивіска: «ПЕРЕПЛЕТЧИК ИВАН ТОБИЛЕВИЧ, работа исполняется чисто и аккуратно».

Палітурне ремесло Іван Тобілевич освоїв за два місяці. Заробляв від 20 до 30 карбованців на місяць. Знайомі, які в нього були в цьому місті ще з часу театральних гастролей, не впізнавали його на вулиці, довідавшись, що він «піднадзорний». Охоплював часом важкий настрій і надходили хвилини зневір'я.

Так тяглося аж п'ять років, поки І. Тобілевич дістав дозвіл повернутися на Україну.

Зшиваючи чужі книжки, Іван Карпович любив співати. Після робочого дня письменник цілими ночами писав.

Так було написано «Бондарівну», «Безталанну», «Розумного і дурня», «Наймичку», «Мартина Борулю» (218).

ЧОРНІ РУКИ – НЕ ГАНЬБА

Якось актори російської оперети, які жили на тому ж подвір'ї, що й засланець І. Тобілевич, побачили, як письменник ніс вугілля, і почали сміятися з нього, бо руки в нього в сажі.

— Краще мати чорні руки, — спокійно відповів кепкувальникам Іван Карпович, — а не чорну душу.

Актори засоромилися і пішли із балкона (218).

ХУТІР НАДІЯ

У 1871 році закладено було хутір Надія, названий так на честь першої дружини І. Карпенка-Карого Надії Карлівни, на землі, що дісталася їй у спадщину після смерті батьків. Спершу було там споруджено невеличкий будинок, потім утворено садибу, з якою письменник зв'язав усе своє життя. Він любив сюди приїжджати при кожній нагоді, скидав із себе міську одежу, одягав просту, робочу, і брався до плуга, коси чи грабелів, що було на черзі. В полі обідав і ночував, уставав удосвіта і — до роботи. Фізичну працю в полі та на косовиці Іван Карпович уважав для себе за най-певніші ліки на нервові хвороби після міської перевтоми. Він весь тут оновлювався, посилювався його інтерес до життя й людей. Тут-таки знайомився із сільським людом, входив із ним у близькі стосунки і цікавився усім, чим живе селянин. Це тут побачив своїх Цокуля, Харитину, Калитку, Копача — всі відміни людської породи. Не одному бідоласі допоміг письменник стати на ноги: тому купив пару бичків, тому коней, іншому плуга чи корову. Загалом ставився до селян як щирий приятель: гостив у них і пригощав їх у себе. У неврожайні роки взяв для селян позику, яку мусив сам-таки й виплатити. Селяни відплачували письменникові такою ж приязню. В часи розрухи 1905 року, коли навкруги було спалено всі панські двори, хутора Карпенка-Карого не дозволили спалити кардашівці і карлюжани, про що громада зробила постанову, яку прислала письменникові в Одесу за підписом писаря та письменних і з печаткою волості.

За довгі роки праці хутір перетворено на тихий, культурний куток, до кінця віку він служив великому драматургові як бажаний захисток від світових бур. Посажені ним дерева давали живлющу тінь, степи — повітря, а кришталева поверхня викопаного ним ставка втихомирювала душу і втомлені нерви. Тут написав І. Тобілевич свої драми: «Сава Чалий», «Кріпаки», «Понад Дніпром», «Хазяїн», «Сто тисяч», «Суєта», «Гандзя» (69 219).

СМУГА НЕЩАСТЬ

У 1861 році Л. Глібов почав видавати в Чернігові невеличку газету «Черниговский листок». Друкувалася вона двома мовами: українською й російською, виходила раз на тиждень. Головними дописувачами цієї цікавої газети були П. Куліш, М. Номис, О. Кониський та ін. В 1863 році газету було заборонено, Глібов утратив службу і став «неблагонадійним». Заодно впало на нього сімейне нещастя: вмерла дружина, він сам вельми занедужав і ледве не осліп. Поет втрапив у велику скруту, і це тяглося до 1867 року, коли дозволено йому взяти службу управителя земської друкарні в Чернігові (154).

СИЛА ЛИСТІВ

До 80-х років XIX ст. культурне життя в Галичині ледве животіло і мало всі ознаки глибокої провінційності. З центрів світового прогресивного руху сюди доходили тільки бліді імпульси нового життя. Збудити галицьку суспільність, перш за все молодь, узявся Михайло Драгоманов. Гаряча проповідь Драгоманова, ведена, крім друкованого слова, також за допомогою жвавої і численної кореспонденції, йшла на те, щоб привчити галичан читати, відучити їх від порожньої фразеології і трати часу й прилучити до реальної праці. Драгоманов звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичній житті, на неучтвo і поверховість проводирів Галичини. Як з найтяжчим ворогом, воював із звичним там крутіством і не переставав допікати людям доти, доки не докопавсь у їхніх душах до живого й болючого. Його статті, а передусім листи, були для значного числа галичан, як удари батога, вони пекли й боліли, часто били невинних, бували несправедливі, але завжди змушували до думання, до входження у глибину справ, до обрахунку із власним сумлінням. Своєї мети будителя Драгоманов досягнув (244).

Драгоманов Михайло (1841-1895) — історик, літературознавець, публіцист, соціолог, філософ, громадський діяч, брат Олени Пчілки, дядько Лесі Українки; очолював ліве крило Київської Громади; 1876 — емігрував, заснував у Женеві вільну українську друкарню, видавав журнал «Громада»

ФРАНКО ЗБЛИЗЬКА

І. Франкові подобався одяг сірого кольору. Майже завжди носив вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики. На урочисті прийоми одягав чорного шлюсорока, інколи, але рідко, фрака. Після одного ювілею, оглядаючи фрак, сказав невдоволено:

Можна підносити на руках, але не треба роздирати позиченого фрака!

В їжі був Франко невибагливий, не кутив, зрідка випивав чарку далматинського вина «Злата Ріца».

І. Франко любив ходити в довгі піші мандрівки. В 1884 році він був учасником великої студентської прогулянки вздовж Карпат і видав навіть окрему книжечку «В дорогу», початковий вірш якої «Сонце по небі колує» з музикою Ярославенка став спортивним гімном на Галичині. Ходив щоліта в інші, коротші мандрівки, одну з яких описав у спогадах про В. Самійленка.

Був письменник завзятим аматором рибної ловитви. Вудкою не любив ловити, зате кохавсь у сітках, які сам плів, ятерах, саках. Друга пристрасть І. Франка — грибництво, яке часто сполучено було з його пішими мандрівками. Довгий час мріяв Франко купити велосипеда, але так і не купив. Зовсім не любив письменник полювання (249).

ВІДПОЧИВ

З початком березня 1880 року І. Франко виїхав зі Львова на Коломийщину до с. Березова. Хотілося йому хоч трохи відпочити у приятеля К. Геника. Але в м. Яблоніві його арештували і втягли в процес, що тоді саме відбувався у Коломиї проти Павличкових сестер, які займалися поширенням соціалістичних думок у своїй околиці. До арешту потрапив і Геник та й інші Франкові товариші. Їх усіх протримали три місяці у в'язниці й випустили, а що І. Франко був не з Коломийщини, то його наказано під сторожею відправити до рідного села Нагуєвичі. До Дрогобича І. Франко прибув із гарячкою, його помістили до ями-в'язниці, яку він пізніше описав у повісті «На дні», а тоді відіслали до Нагуєвичів. По дорозі, однак, випав сильний дощ — поет змок до нитки і дістав лихоманку. Пролежав кілька днів удома і знову подався до Коломиї, щоб звідтіля дістатися до Геника. В Коломиї прожив тиждень у готелі, написав повість «На дні», за останні гроші вислав її до Львова, а опісля три дні жив трьома центами, знайдений ми над річкою Прутом у піску, а коли й тих не стало, зачинивсь у своїй кімнаті в готелі та й лежав півтора дні в гарячці й голоді, ждучи смерті, був-бо зовсім знеохочений до життя. На щастя, Теник послав до нього товариша і забрав до Березова. Тут письменник почав набиратися сили і незабаром уже працював над оповіданням «На вершкy», яке тут-таки завершив. Однак про його побут у Березові довідався коломийський староста і звелів відправити Франка до Коломиї. На підводі не було грошей, і жандарм погнав письменника в страшну спеку пішки. Тоді в дорозі йому повідпадали нігті на пальцях обох ніг. Довелося знову повертати до Нагуєвичів, щоб восени поїхати до Львова на подальшу науку. За той час прихильники письменника видали його повість «На дні», ще й подбали, щоб її переклали на польську мову. Повість справила на громадянство велике враження (193).

ОДРУЖЕННЯ І. ФРАНКА

В травні 1886 року І. Франко вдруге приїхав до Києва, маючи намір одружитися з Ольгою Хоружинською, своєю нареченою. Він оселився у помешканні власника «Мінеральних вод» галицького емігранта Качали, використовуючи час не тільки на женихання, але й, значною мірою, на студіювання наукових матеріалів. Наприкінці травня відбулося й вінчання у церкві колегії Галаґана. В квартирі Є. Трегубова (наречена Франка була сестрою його дружини) зібралися друзи й бояри О. Киричинський, І. Крачковський, І. Житецький та В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримавсь у кабінеті хазяїна за переписом якогось цікавого старого вірша, доки йому рішуче не нагадали, що пора відбути урочисту церемонію. Іван Якович одяг сюртука, і всі рушили через шкільний двір до церкви.

Через кілька днів поліція схаменулася і зробила трус у Киричинського, шукаючи галичанина-соціаліста І. Франка (приїхав до Києва Франко за чужим паспортом), а попа С. Трегубова, що вінчав молодих без

легального паспорта, ледве не позбавили приходу. Кири чинського і Качалу внесли до списків неблагонадійних. Франко ж із молодістю встиг учасно виїхати до Галичини (70, 87).

ВИПАДОК У КОРЧМІ

Якось І. Франко із польським письменником Я. Каспровичем поїхали по рибу до Янова. Ввечері письменники зайшли до відомого в тих краях ресторану. На той час до приміщення ввірвалося троє здоровенних п'яних чоловіків. Не минуло й чверті години, як вони пересварились. Один із них, лісничий, вихопив револьвера, другий, лісоруб, схопився за сокиру. Переляканий корчмар покинув свій заклад.

І. Франко спокійно підвівся з місця, налив усім по чарці і сказав із усмішкою:

— Вип'ємо за знайомство. Я бачу, ви мене не пізнаєте. А це негарно. Вгадайте, де ми з вами зустрічалися? За хвилину Франко вже сидів на лавці і провадив із буянцями дружню розмову, ще й попросив повторити соковиті вирази, якими послуговувались у сварці підхмелені, щоб записати їх (181).

230 СТАТЕЙ

Франкова смерть викликала відгомін у світі. Тоді з'явилося 230 статей про письменника. З них 120 мовами німецькою, російською, польською, угорською, французькою, білоруською та хорватською. В українській пресі надруковано було про І. Франка 90 статей (193).

ЗА ОПОВІДАННЯ — В ТЮРМУ

В другій книжці часопису «Громадський друг» за 1878 рік було надруковано оповідання М. Павлика «Робенщукова Тетяна», де було поставлено питання про можливість шлюбного розлучення. В цей час письменник відбував кару з процесу 1877-1878 років, відтак на нього звалився ще й пресовий процес за це оповідання. Наївно оправдовуючись, Павлик не зміг переконати суддів і присяжних у своїй правоті і був засуджений ще на 6 місяців в'язниці. Не бажаючи відсиджувати після трьох місяців ще півроку, Павлик виїхав до Женеви, де прожив майже два роки, працюючи у спілці з М. Драгомановим. Відсидів своє він уже по поверnutí (243).

НЕБУВАЛИЙ ФАКТ

Наприкінці 1884 року помер у Львові А. Нарольський, який, буди невіруючим, звелів поховати себе без священика. В похороні узяв участь і виступив із промовою над могилою про заслуги чесного чоловіка М. Павлика. Не бувалий факт похорону без священика був сприйнятий як демонстрація і викликав обурення в реакційної частини галицької суспільності. Павлика позбавлено можливості працювати, в нього відібрали переклади для «Бібліотеки найзнаменитіших повістей», в газеті «Діло» з'явилася стаття під заголовком «У мутній воді», в якій сповнення скромного бажання Нарольського розвінчувалося як «фанатична, згубна для загального діла демонстрація» (161).

КРАЩЕ СИНИЦЯ В ЖМЕНІ

Під псевдонімом Іван Білик виступав в українській літературі брат Панаса Мирного Іван Рудченко. Він був, як уже писалося в цій книзі, співавтором Панаса Мирного. Крім того, І. Білик відомий як визначний етнограф, уперше видав збірку українських казок «Народные южнорусские сказки» (1870 р.), а також збірку «Чумацкие народные песни» (1874 р.). Але період зацікавлення наукою и літературою в І. Білика скоро закінчився. Він підіймався по службовій драбині, працював спершу чиновником по селянських справах при київському генерал-губернаторі, потім став чиновником для особливих доручень і управляючим казенною палатою у Вітебську, Херсоні, Варшаві, нарешті, членом ради міністра фінансів (53).

БУДЕННИЙ ПАНАС МИРНИЙ

Працюючи начальником першого відділу Полтавської казенної палати, Панас Мирний виявляв надзвичайну службову справність, по-товариському ставився до своїх підлеглих, ніколи не розбираючи рангу, любив пожартувати. Сміявся він якось стримано, граючи блискучими й пронизливими сірими очима, що їх по-особливому примружував під волохатими бровами. Ходив характерною дрібною ногою, начебто приволочучи ноги і не згинаючи їх у колінах. До молодших співробітників ставився без пихи, неприступності, але й без фамільярності, просто й чемне. Перед роботою обходив своїх підлеглих тихим, спокійним кроком, тепло й м'яко вимовляючи своє незмінне «Доброго здоров'я» і привітно позираючи крізь великі золоті ясно-синяві окуляри, злегка потискуючи сухорлявою, невеличкою, костистою рукою руку того, кого вітав. До одруження, а одружився він пізно, в 40 років, Панас Мирний жив у двох кімнатах на Монастирській вулиці, були вони чисті й затишні. В його спальні не бував ніхто, а вітальню обставлено було найпростіше: стіл, канапа, кілька стільців, шафа з книгами, на стінах кілька акварелей з українського народного життя і два круглі теракоти: барельєф П. Куліша та Д. Гарібальді. Після обіду письменник завжди спочивав, дуже любив чаювати. Одягався у простого крою темну одіжку, зазвичай ходив у чорному двобортному піджаку, у високій випрасуваній глухій сорочці з чорною краваткою-бантом. Навесні і восени носив круглого чорного бриля,

влітку такого ж фасону бриля солом'яного, взимку — смушеву шапку. Незмінним супутником Панаса Яковича взимку і влітку була парасоля, всякчас товаришував йому рудий, брезентовий складений портфель, що його письменник холодної пори і в негоду чіпляв на ремінці через плече. Працював удома так, що іноді, вже на світанку (години о 3-4), дуже стомлений засинав. О 9-й годині ранку щоденно йшов на службу, несучи з собою повний паперів портфель (257).

АВТОР «ЛИМЕРІВНИ»

У 1890 році Полтаву відвідала трупа Садовського. Захоплений грою М. Заньковецької, Панас Мирний підніс їй рукопис «Лимерівни» з присвятою. Подаровану п'єсу Марія Костянтинівна зуміла провести за сприяння свого родича Катеринича через театральну цензуру, а в жовтні 1891 року запросила Панаса Яковича на прем'єру до Курська. Письменник поїхати не зміг через службу, але у квітні 1892 року Панас Мирний таки зміг побачити свою п'єсу вже в Полтаві. Лимерівну грала Заньковецька. Вистава пройшла з великим успіхом. Зворушений письменник, слухаючи овацію, забув про свій припис не розкривати псевдоніма і під вигуки публіки: «Автора! Автора!» — піднявся на сцену. Перед здивованими очима полтавців стояв багатьом відомий полісіль, худий, засмуканий «бомагами», трохи зніяковілий і розчулений колезький радник П. Рудченко. Заньковецька надягла на нього вінка (257).

РУДЧАН ЧИ РУДГАН

Хоч псевдоніми П. Мирного та І. Білика було розкрито жандармерією ще у 80-і роки XIX ст., все ж 1915 року поліція розшукувала якогось Рудгана чи Рудчана (Мирного), вже не прив'язуючи того Мирного до дійсного статського радника П. Рудченка. Збереглося три відношення про такий розшук, підписані помічником начальника полтавського жандармського управління, що надсилалися кобеляцькому справнику. Цікаво, що полтавський поліцеймейстер прислав таке ж відношення і до управителя казенної палати, де працював П. Рудченко: «... чи немає серед службовців дорученої вам установи людини, яка під псевдонімом Панаса Мирного дозволяє собі писати зловмисні революційні твори?» Дивно те, що робилося це в той час, коли псевдонім письменника було розкрито в пресі, а про літературну діяльність П. Рудченка знала значна частина полтавської інтелігенції. Пояснити цей парадокс годі, але так воно було (257).

ХОДІННЯ ПО МУКАХ

Одна з найтрагічніших доль випала українському поету Павлу Грабовському. Починаючи з 18-річного віку і до смерті, упродовж 20 років терпів він безнастанні переслідування й муки, і хоч і загинув у нерівній боротьбі зі світом нетерпимого й немилосердного чиновництва, проніс через усе своє життя світлу людську гідність, не схибивши ні разу. За читання нелегальної літератури в 1882 році його вперше заарештували і вигнали з семінарії. Два роки жив він на селі, тяжко бідуючи, а коли повернувся до Харкова, включивсь у роботу групи «Чорний переділ». Потрапивши в солдати, він і тут виявляє непокору: коли офіцер покарав солдата звичайним на той час способом, змусивши марширувати його з набитим камінцями ранцем, Грабовський не витримав і кинувся до нього:

— Ви не маєте права з нас знущатися! — вигукнув він. — Ви не повинні з муштри робити кару!

За це поета заарештовують і відправляють до Ташкента на заслання. Але в Оренбурзі по дорозі його заарештовують уже за належність до групи «Чорний переділ». У тюрмі Грабовський протестує проти брутального поводження із в'язнями і разом з товаришами оголошує голодівку, витримавши 11 днів. Після того поета засилають до Східного Сибіру в Балаганськ. Він переніс величезний піший перехід етапом у Сибір і знову повстав проти нелюдського ставлення до його товаришів. 22 березня 1889 року в Якутську трапилася ганебна подія, яка увійшла в історію під назвою Якутська трагедія: групу політв'язнів вирядили етапом, не видавши достатнього запасу харчів. Група запротестувала, тоді на них кинули солдат: 6 чоловік убили, багатьох поранили, в тому числі й жінок. П. Грабовський з товаришами В. Краніхфельдом, М. Ожиговим, С. Улановською і С. Новаковською склали відозву «Російському урядові». Відозву розмножили гектографом і розіслали поштою. Поет знову опиняється в тюрмі, де пробув три з половиною роки. Нарешті його заганяють у найвіддаленіший куточок Якутії, до Вілюйського краю, де відбував заслання і М. Чернишевський. Це сталося 1892 року. 10 літ витримував поет важкий клімат, самотність, нелюдське становище політичного заслання. Смерть поклала край його 20-річним ходінням по муках (49).

ЗОВНІШНІСТЬ ГРАБОВСЬКОГО

П. Грабовський був невеличкий на зріст, згорблений, з м'якими, інтелігентними рисами обличчя. Він незмінно викликав симпатію до себе, особливо вражали великі, глибокі з журливо-прекрасним виразом його очі. При такій зовнішності поет був людиною залізної волі і відзначався великою витривалістю. Був делікатний, не любив обивательського ходіння в гості, спиртних напоїв зовсім не вживав, у карти не грав, а любив хорошу музику, чудово грав у шахи, володів виключною здібністю до художнього читання, був чудовим оповідачем і ніжно любив дітей (49).

ТЮРЕМНІ БУДНІ

Сидячи у харківській в'язниці, П. Грабовський був душею політичних в'язнів. Вечорами, коли тюрма нишкла, починались у політичному коридорі розмови. Усі ставали кожен біля свого дверного вічка, розмовляли і слухали. Декламували вірші, іноді читали якийсь журнал, що потрапляв сюди нелегально. В ізюмській тюрмі П. Грабовський із товаришами так зуміли вплинути на тюремних наглядачів і доглядача, що ті зробилися приятелями ув'язнених. Унаслідок цього всі камери було відчинено до 11 вечора, в'язні могли приймати в себе родичів. Закінчилося це тим, що наглядачі почали якось у трактирі зовсім недвозначно поводитися, а підпивши, стали кричати: «Хай живе соціалізм!», «За здоров'я наших соціалістів!». Вночі ж, коли справник кинувся з лайкою на наглядача Волкова, який не зачинив камер, той пригрозив справнику зброєю. Волкова було заарештовано, а наглядачів Филимонова і Перцова почали тягати на допити (49).

ЗУСТРІЧ ПО ДОРОЗІ НА ЗАСЛАННЯ

Щоб дістатися П. Грабовському до місця заслання, йому, як і іншим засланцям, довелося витерпіти більше, ніж у тюрмі й на засланні. Сибірської залізниці тоді ще не було. Починаючи з Томська, політичні в'язні йшли етапом під солдатською вартою. Дорога ця від Томська до Іркутська мала 1500 верст, і проходили її за 3-4 місяці. Головна неприємність була в тому, що в'язні переходили через руки 30 вартових команд, не встигаючи зжитися зі своїми конвоїрами, через що виникали сутички і конфлікти. Та партія, з якою простував П. Грабовський, йшла з великими і частими конфліктами.

У пересильній бутирській тюрмі поет зустрівся з політичною ув'язненою Надією Сигидою, яку вели на каторгу. В серцях поета й Надії відразу спалахнула любов. Але закохані встигли обмінятися тільки кількома листами. На каторзі начальник образив Надію лихими словами, і вона дала йому ляпаса. За це дівчину покарали різками. На знак протесту вона прийняла отруту і померла в тяжких муках (49).

КЛУБ ШАХІСТІВ

Живучи в Тобольську, П. Грабовський, як пристрасний шахіст, збирав до себе любителів гри і часто вечори проводились у змаганнях. За цими зібраннями й змаганнями досить нахабно наглядали поліцаї. Тоді одного із учасників змагань викликали з якогось приводу в жандармське управління.

— Ну, як ідуть шахові змагання у Грабовського? — запитав начальник управління. — Може, й мені приїхати до вас позмагатися?

Викликаний розгубився і не запросив. А виявилось, що начальник жандармського управління був сам великий аматор шахів (49).

ОБДУРИВ

Молодий купець Новицький вирішив нашвидку засвоїти основні науки й умовив П. Грабовського вчити його сократівським способом: 2-3 години на день під час чаювання. Оплата 20 крб. на місяць.

— Спочатку це було цікаво, — розказував потім П. Грабовський, — але згодом він набрид мені пригощаннями і подарунками, солониною та ікрою. Не витерпів, відмовився.

Сам купець був задоволений навчанням.. Він казав:

— Заплатив я за три місяці навчання 60 карбованців, а порозумнішав на тисячу, знаю тепер, що таке політична економія і звідки в капіталу ростуть ноги.

При цьому «учень» реготав так голосно і радісно, ніби уклав вигідну угоду чи спритно обдурих купця (49).

ВЕЛИЧАВЕ СВЯТО

Наприкінці серпня 1903 року з усієї України, в тому числі і з закордонної рушили до Полтави делегації на національне свято — мали тут відкривати пам'ятника І. Котляревському. Прибували цілі поїзди студентської молоді та інтелігенції, надходили селяни з навколишніх сіл. З міністерства внутрішніх справ у зв'язку з цим надійшло дивовижне розпорядження: під час вшанування пам'яті засновника нової української літератури право виголошувати промови рідною мовою надавалося тільки закордонним українцям,

Пристрасті почались увечері на урочистому засіданні думи. Після виступу міського голови Трегубова, фінансового звіту Г. Маркевича і доповіді про творчість Котляревського перші говорили гості з Галичини й Буковини. За ними виступив українською мовою М. Коцюбинський. Коли ж на трибуну вийшла чернігівська артистка Андрієвська, голова заборонив їй виступати рідною мовою. Зал завирував. Незабаром на столі президії виріс стос порожніх папок — привітання звідти було вийнято. На знак протесту відмовилися читати привітання посланці російських міст. Зала спорожніла.

Наступного дня йшла «Наталка Полтавка», співав знаменитий хор М. Лисенка. Виступали корифеї української сцени М. Кропивницький, М. Старицький, брати Тобілевичі, Л. Ліницька та ін. На згадку про свято всі присутні діячі української культури сфотографувалися — ця фотокартка відбила найчисленніше зібрання українських письменників, артистів, музикантів та громадських діячів у дореволюційні роки (257).

ПОЖЕЖА НА БАЛКАНАХ

У 1875 році на Балканах відбувалися бурхливі події. Після повстання проти турків у Боснії та Герцеговині взялися за зброю серби, чорногорці й болгар. Росія оголосила війну туркам 1877 року, а до того допомагала

повстанцям. Було організовано «Слов'янський комітет», який збирав пожертви в допомогу братнім слов'янам, вербував добровольців і виряджав їх на війну з турками. Висунувся тоді й авантюрний генерал М. Черняєв, проти якого застерігав Л. Толстой.

В українських колах боротьбу слов'ян проти турків теж було прийнято з ентузіазмом. М. Старицький видав уславлені «Сербські народні думи та пісні» (1876 р.), на обкладинці стояв червоний хрест і виділявся напис: «Чиста виручка на користь братів-слов'ян». «Українці, — писав у передмові Старицький, — за своєю кровною спорідненістю, за своїм минулим, за типом і за багатьма побутовими рисами, за мовою, нарешті, і за симпатіями надзвичайно близькі до придунайських слов'ян». Добровольцем на турецьку війну пішов у 1877 році і талановитий український актор М. Садовський, за хоробрість його нагородже на Георгієвським хрестом. Ще раніше — воював під прапором генерала Черняєва й Іван Манжура. 30 жовтня 1876 року армію Черняєва було розбито. Манжура, поранений у праву руку, дістав медаль.

Ще один письменник брав участь у Герцеговинському повстанні — Теофан Василевський, який писав під псевдонімом Софрон Круть. Бажаючи дістатися на поле змагань і запізнившись до Боснії, він через Чорногорю добрався до Герцеговини і пробув там кілька місяців. Жив потім довгий час у Белграді і зміг познайомитися з придунайськими слов'янами. Т. Василевський посилав звіди в Галичину цікаві нариси: «Війна слов'ян з турками 1875-1878 рр.» (друкувався у «Молоті», 1878 р.), «Дещо про Сербію» (друкувався там-таки), «Чорногорці в Герцеговині. Записки українського добровольця» (друкувались у «Правді», 1880 р.) тощо. Нариси писав С. Манжура, гарною мовою. Цікаво, що за Т. Василевського вийшла заміж відома українська письменниця Дніпрова Чайка (146,243).

ЗРАЗКОВИЙ ФЛЕГМАТИК

Поет Володимир Самійленко був флегматичної, м'якої вдачі, де в чому безвільний, мало практичний, байдужий до шуму й метушні, заглиблений у свої думки, але дуже прихильний до жарту, гумору, смішків. Сидить він, бувало, в себе в малій кімнатці і бринькає, перебираючи струни бандури, вірної супутниці при всіх пригодах, і щось бубонить про себе.

Флегматичність В. Самійленка була виняткова. Засиджуючись ночами чи з приятелями, чи за писанням, він спав часом ледве не до полудня, забуваючи про службу. Тоді посилали за ним кур'єра. Той довго стукав, поки поет обізнеться.

— Володимире Івановичу, швидше йдіть, там якась комісія на вас чекає!

— Скажи, зараз!

Починає вставати, поволі порастється біля вмивальника, варить чай. Через півгодини кур'єр стукає знову.

— Володимире Івановичу, швидше!

— Скажи, зараз!

І поки поет вибирався, бувало, комісія, не дочекавшись його, розходилася.

Коли В. Самійленко був у Галичині, І. Франко вирішив перервати його «сибаритський спокій» і намовив узяти участь у пішій прогулянці до недалекого села під Львовом. Цілу дорогу Самійленко бурчав.

Хотів повернутися, залишитися в корчмі, чекаючи воза до Львова.

Нарешті знайшов залізного круглячка і, котячи його по дорозі, так захопився, що перегнав усю компанію.

Був поет по-дитячому непристосований до життя, іноді аж до розпачу безпорадний (143, 71).

САМІЙЛЕНКО В ДОМАШНІЙ ОБСТАНОВЦІ

В. Самійленко довгий час жив у Чернігові на Миколаївській вулиці, недалеко Червоного мосту, в невеличкому будиночку Медушевської. Його помешкання нагадувало житло Нечуя-Левицького в Києві на Пушкінській. Дві кімнати: в меншій — ліжко, на стіні висіла бандура, в більшій — канапа, круглий стіл і сивий від порошу стіл письмовий. Так само сиве від порошу було піаніно й етажерка з книжками, безладно перемішаними з усіляким мотлохом. У кутку на косинчику стояла ліра на зразок грецької, але з одмінами, що її робив столяр на замовлення поета, але так і не доробив. Сам поет був маленький, непоказний, але надзвичайно симпатичний і приємний. Коли він пив чай, то булки майже не їв, а крутив із неї кульки. Цими кульками був засипаний у нього цілий стіл (52).

БЕЗОДНІ

Таким словом В. Самійленко називав усяке місце, де він щось складав, бо зазвичай панував там великий нелад і важко було щось знайти. «Безодень» у нього було не одна, а кілька. Головна «безодня» — редакційна шафа в управі (Самійленко працював секретарем редакції «Земского Сборника»). Жужжом там лежали статті, різні матеріали, книжки, брошури, журнали, недогризки булки, цвілі шматки ковбаси, якісь пуделка, паперові торбинки тощо. Друга «безодня» — це етажерка в нього вдома, де був такий же лад. Мав він ще дві кишенькові «безодні»: в піджаку і в пальті, де носив безліч непотрібних речей, часом листи в потертих конвертах, які забував відсилати, тощо. Не раз у тих «безоднях» зникали потрібні документи й папери, і поет годинами їх розшукував, кажучи при цьому якісь дотепи і сміючись приємним сміхом. Дотепи були такі влучні, цікаві й невимушені, що ніхто на поета не ображався (52).

ПИСЬМЕННИК — «ДЖЕНТЛЬМЕН»

О. Маковей любив одягатися за вимогами «доброго тону». На його одязі не можна було помітити ні порошинки, взагалі він справляв враження людини «застебнутої на останнього гудзика». Він любив точність, порядок і акуратність і відзначався великою працездатністю. О. Маковей розсипав по сучасній собі українській пресі безліч статей без підпису, часто вибираючи псевдонім чи криптонім; як директор школи, не хотів вступати в конфлікт з властями. Писав вірші, оповідання, повісті й великі наукові розвідки. Зладжений ним життєпис Ю. Федьковича виріс під його пером у велику книгу (більш як в 500 стор.), а том матеріалів про Федьковича був ще грубіший за біографію. Все, до чого брався цей спокійний і розважливий чоловік, виходило добротно, солідне. Попри все те О. Маковей був видатним гумористом і саме тут залишив найтриваліший слід (181).

ХИМЕРНА ДОЛЯ ПОЕТА

Поет Мусій Кононенко був сином кріпака з Полтавської губернії. Вчивсь у сільській школі всього дві зими і ледве вмів читати й писати. Ще в школі почав складати вірші каліченою російською мовою. Раз був свідком, як циган скривдив чоловіка, йому стало шкода того чоловіка, і він, будучи ще хлопцем на 12-му році, описав ту пригоду віршами і показав старшому братові, що був письменніший від нього. Брат сказав, що наче кінця не достає, і приписав од себе кінець по-українському. Це дуже здивувало юного поета, бо ніколи не доводилося йому бачити українських віршів, і він спитав брата:

— Хіба можна скласти вірші мужичою мовою?

— А чому ж не можна, — відказав брат, — адже в нас співають пісні, а пісня — то однаково, що і вірші.

Розмова ця запала хлопцеві в серце, він почав складати вірші на зразок народних пісень.

Незабаром помер батько, і треба було Мусієві допомагати старшому братові в господарстві, хоч сам він був кволий і хворобливий. Через два-три роки помер і поетів брат, і становище М. Кононенка стало нестерпне: до сільської роботи був нездатний. Переконавшись у цьому, дядько відвіз 16-річного хлопця (1860 року) до Києва і віддав його на службу до професора Шкляревського. Тут уперше побачив він українські книжки, що продавалися на столиках на Хрещатику, і купив собі «Тополю» й «Наймичку» Т. Шевченка. Над «Наймичкою» плакав, як дитина. Це знову привернуло хлопця до віршування, оскільки лакейська служба давала вільний час. Про це дізнався професор Шкляревський і оповів знайомим, які зацікавилися долею талановитого самородка. В 1883 році було надруковано на кошти тих людей поему М. Кононенка «Нещасне кохання», а сам поет почав готуватися з допомогою своїх добродіїв до іспиту на сільського вчителя. Однак підійшов йому час іти в солдати, і, тільки пробувши в солдатах чотири роки, зміг Кононенко знову взятися за перо — став у 90-х роках XIX ст. діяльним співробітником часописів «Зоря», «Правда», «Буковина», «Дзвінок», «Літературно-науковий вістник», вміщував там вірші, прозу та критичні статті. Згодом М. Кононенко зійшов з літературної арени, але в 1917-1918 роках видав у Полтаві п'ять томів власних поетичних творів під загальною назвою «Хвилі» (96,127).

ТУРОК І КОЗАК

Серед українських поетів XIX ст. був справжній турок. Ім'я його Крижан-паша. Народився на Київщині, але предки були турецького роду. Друкував поезії в альманасі «Складка» (1897 р.) та в періодиці. Не забував і своєї першої батьківщини, маючи постійні зносини з Туреччиною (91).

ЖИТТЯ НА КОЛЕСАХ

Поет К. Білиловський за фахом лікар, вчивсь у Відні та Ієні (Німеччина) і працював у Сибіру, Петропавловську, Курляндії, Петербурзі. Коли 1910 року у Криму спалахнула холера, його призначено дікарем-інспектором Таврійської губернії. Поет мобілізував медичні сили на ліквідацію холери і активно боровся з епідемією. Через три роки К. Білиловський став головним лікарем Феодосійського карантину, а після революції старшим інспектором Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції Кримської АРСР. З 1929-го по 1932 рік поет працював лікарем амбулаторії в місті Решта в Персії (Іран). Маючи вже 73 роки, обслуговував персонал радянських представництв за кордоном. Помер у Сімферополі в 1938 році (62).

М. КОЦЮБІНСЬКИЙ ЗБЛИЗЬКА

У 80-х роках XIX ст. М. Коцюбинський жив у Вінниці. Сучасники змальовують молодого тоді письменника так. Був він на зріст вище середнього, худий, блідий, з матовим обличчям і, хоч мав тільки за двадцять, — лисий. Зимку носив покритий синім сукном кожух із сивим смушковим коміром і таку ж сиву шапку, а літом — бриля. Задумливий, неговіркий, на перший погляд суворий» любив більше слухати, ніж говорити. Однак у близькому товаристві бував дуже веселий, багато говорив, жартував, любив, також у вузькому товаристві, влаштовувати прогулянки в ліс та поле. Часто в компанії читали й розбирали книжки, читали й нелегальну літературу. Під вікнами М. Коцюбинського часто з'являлися жандарми, бо був він тоді під наглядом поліції, — письменник намагався щільно завішувати вікна. Церкву не відвідував, не Говів, але в компанії заходив, причому старався розвеселити приятелів. Якось розсмішив їх тим, що кілька разів, стаючи у чергу, підходив до ксьондза і цілував дари (232).

НІЧОГО НЕ ВИХОДИТЬ

Один із революціонерів-народників М. Риклицький, прочитавши оповідання М. Коцюбинського «Для загального добра», був вражений твором. Зустрівши якось Коцюбинського, він сказав:

— Ой, як жалко, що ви не написали свого оповідання російською мовою. Другого дня ви прокинулися б великою літературною силою. Читала б вас уся інтелігентна Росія. Була б слава і гроші.

Коцюбинський посміхнувся своєю милою стримано-задоволеною усмішкою і відказав:

— Ото в тім і річ, що російською мовою я не зможу так написати. Як не українською, то в мене нічого не виходить (178).

ВСЕ ЖИТТЯ — БОРОТЬБА З ХВОРОБОЮ

Перші ознаки сухот з'явилися у Лесі Українки в 11-12 років — цією хворобою була уражена в неї рука.

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років хвороба ослабла, але в середині 90-х перекинулася на ногу. 1897 року дівчині роблять операцію в Берліні, але 1901 року, після того, як Леся Українка доглядала хворого С.

Мержинського, вона захворіла на сухоти легень. Відтоді поетеса жила в санаторіях: в Карпатах у Буркуті (1901), в Сан-Ремо та італійській Рив'єрі (1902-1903 рр.),

дві зими на Кавказі. Зима 1906-1907 років, яку вона пережила в Києві, звела нанівець усе, що дали їй курорти раніше. Сухоти перейшли на нирки і з осені 1907 року Леся Українка могла жити тільки під південним сонцем: Балаклава, Ялта, Телаві у Кахетії, Кутаїсі. 1909 року їде вона у Берлін, і звідти лікарі відсилають її до Єгипту. Три зими прожила Леся в Гелуані, неподалік Каїра, літо 1913 р. знову була на Кавказі, в Сурамі, де й померла. Відтак, пишучи твори, поетеса постійно боролася із виснаженням та високою температурою. «Юрба образів, — писала вона, — не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, — отоді вже приходиться демон, лютіший за всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу, як порожня торбина». Писала в болючім гарячковім натхненні, хапалася і поспішала висловити все, що було на серці (271).

ПОКЛОННИК «ЗЕМЛІ»

Після надрукування «Землі» О. Кобилянська одержала листа від якогось багатого землевласника, який запропонував їй свою руку й серце. Він висловив переконання, що жінка, яка так глибоко відчуває людські трагедії, зуміє глибоко любити. Кобилянська відповіла, що він помиляється: авторка «Землі» навряд чи може любити тих, хто загарбав собі селянську землю (182).

НЕПОРОЗУМІННЯ

В 1927 році відзначався 40-річний ювілей літературної творчості О. Кобилянської. Буковина тоді належала боярській Румунії, і, щоб зрвати свято, власті використали смерть якогось чиновника Братіану й відклали святкування. Телеграфісти, які передавали це сповіщення до Львова, сплутали текст, і з нього вже виходило, що ювілей відкладено через смерть самої письменниці. Ця звістка миттю облетіла всю Україну, і тільки через певний час помилку було спростовано (105).

ТРУС У КВАРТИРІ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Нелегко жилося письменниці в час окупації Буковини румунськими боярами. Хвиля репресій зачепила її брата Юліана (автора латинсько-українського словника), якого боярська влада вигнала зі школи, а агенти сигуранци увірвалися у робочий кабінет письменниці, перекинули все догори ногами, забравши листи, нотатки до нових творів, одну викінчену новелу. На щастя, архів письменниці зберігався не тут, а в брата, і тому уцілів. Забрані рукописи так і не повернули письменниці, незважаючи на неодноразові домагання, вони для літератури навіки пропали (90).

ЗОВНІШНІСТЬ КОБИЛЯНСЬКОЇ

В похилі літа О. Кобилянська виглядала так за описами близьких людей: темне волосся, крізь яке пробивалася ледь помітна сивина, гладко зачесане, поділене проділом, заплетене в коси, які укладалися позад голови і закріплювалися шпильками. Брови виразно темні, обличчя поважне, серйозне й нагадувало більш чоловіче, ніж жіноче. На ньому ані зморшки, були вони ледь помітні тільки під очима. Лице матове, як буває в темних шатенів, широке чоло трохи виділялося на худорлявому обличчі, на вустах — вираз туги, мрії, осяяний добродушністю. Особливо виділялися темно-карі очі, які світилися вологим, променистим блиском, в них, як казали, ніби відбивалася свіжість травневої роси. Сумовитий вираз обличчя був майже завжди, навіть коли письменниця всміхалася. Була вона середнього зросту, одягалася охайно, гармонійно, строго і не за модою. Говорила м'яким притишеним голосом (90).

В СЕЛІ СВОГО ІМЕНІ

Один із письменників жив у селі свого зні. Це Т. Бордуляк, який і мешкав у с. Бордуляки. Село заснував далекий предок письменника (182).

У КРАКОВІ НА АРІЯНСЬКІЙ

В. Стефаник жив студентом у Кракові на Аріянській, № 1. Мешкав він удвох із приятелем С. Шмігером, наймали простору кімнату із вікном на вулицю Любич. Обстановка кімнати була звичайна, студентська. Праворуч — ліжко Стефаникове, ліворуч — Шмігерове, посередині — вікно, а під вікном — стіл. Під стіною, де Стефаникове ліжко, — шафа, навпроти — умивальник. При дверях ще один столик із спиртовою машинкою для варення. Тут, у цій кімнаті, і було написано такі шедеври, як «Кам'яний хрест» та «Кленові листки» (118).

З АВТОПОРТРЕТА М. ЧЕРЕМШИНИ

«Середнього зросту, кругла стать, хід енергійний і ритмічний, обличчя під високим чолом ділиться на дві половини: одна весела й промінна, друга понура й темна, як ніч. Очі міняються — раз голубі, раз — зелені. Ніс середній, а губи широкі, як у негра. Ноги дрібні, бо покинули постолі, а запрагли черевиків — такий я зверху, а зсередини — скептик до філософії, ентузіаст до мистецтва і всього, що гарне. Більше активний, ніж пасивний, швидко запалююся і швидко остигаю. Не терплю ніякого ярма. Не люблю ні чисел, ні математики, ні грошей. Коли б мені дозволено було перемінитись у птаха, то вибрав би собі я стать жайворонка» (191).

МУЖИЦЬКИЙ АДВОКАТ

Осівши в Снятині, М. Черемшина з запалом узявся до адвокатських справ. Обороняв він, звичайно, людей знівечених життям, ошуканих багатіями та всілякими лихварями, але ніколи — ошуканців і тих, які іншому приносили зло. І хоч багато хто із адвокатів використовував будь-яку нагоду, щоб нашкодити мужицькому адвокату, ім'я Черемшини було дуже популярне серед селян. Раз якось звернувся до письменника-адвоката селянин із проханням захистити його Перед панським економом. Економа мав захищати інший, багатий адвокат. Той, щоб вирізнити свого клієнта, підвів його до суду і зірнувся вишуканою польською мовою: — Маю честь представити мого клієнта, адміністратора поміщицьких маєтків пана Юзефа Кенчинського. Суддя схопився з крісла й улесливо подав руку. Побачивши це, Черемшина узяв під руку свого клієнта і офіційно звернувся до судді: — Маю честь представити мого клієнта — господаря Гриця Запаренюка. Суддя розгубився, змушений був піднятися з крісла і простягнув мужикові кінчики пальців. Це справило на присутніх велике враження (191).

ПЕРЕКОНАВ

Любов Яновська, живучи на селі, не могла не придивлятися до народного життя. Це спонукало її взятися за перо, і незабаром вона почала записувати оповідання з народного побуту, творячи їх російською мовою, і лише колоритні фрази записувала українською. Одне з оповідань готувалося до друку в «Русском Богатстве», була навіть схвальна відповідь редактора. Саме в цей час майбутня письменниця познайомилася з Володимиром Шеметом, родина якого жила в Лубнах, — був він палким прихильником української літератури і переконував кожного — старого й молодого — говорити українською мовою. Коли ж довідався про те, що Любов Яновська пише російською мовою, то, як згадує письменниця, «напався на мене, як на ворога, наговорив мені безліч «компліментів», між іншим, обізвав зрадницею. І ось це слово впало на серце каменем. Я не могла ніяк забути його, не могла не думати про нього, не могла позбутися гіркого почуття якогось свого наче злочину. Багато стала я думати з приводу цього». Якось, захворівши, Любов Яновська поїхала до Києва, щоб проконсультуватись у лікаря. Тут вона вперше побачила у вітринах книгарень українські книжки. І знову відбулася зустріч з Володимиром Шеметом, який повів розмову на ту ж таки тему. Він навіть увів жінку до гуртка київської молоді (у той час саме святкувалися Шевченківські дні), де жваво сперечалися, говорили на національно-політичні теми, що приголомшило письменницю. Тоді ж таки в Києві Любов Яновська познайомилася з Павлом Житецьким, Миколою Лисенком, Лесею Українкою та Оленою Пчілкою. Повернувшись додому, тієї ж ночі вона написала українською мовою гумористичне оповідання «Ніколи». Коли ж прочитала його вранці своєму чоловікові, той привітав дружину з великим успіхом (272).

ДІЯЧКА ЖІНОЧОГО РУХУ

Визначною діячкою так званого емансипатського жіночого руху була письменниця Любов Яновська. Вона стала членом «Всеросійської ліги жінок», організувала в Києві жіноче товариство під назвою «Жіноче зібрання», яке охоплювало переважно жінок-робітниць і хатніх господарок. Товариство займалося трудовлаштуванням жінок, організацією курсів для оволодіння якоюсь спеціальністю, а також організовувало доповіді, лекції. Л. Яновська була учасницею I російського жіночого з'їзду, що проходив 10-16 грудня 1908 року в Петербурзі, де виступила з доповіддю про становище жінки-селянки. Доповідь була настільки змістовна, що письменниця повторила її на засіданні секції. Тоді ж таки Л. Яновську обрано делегатом на Міжнародний з'їзд жінок у Стокгольмі, але родинні обставини та стан здоров'я не дозволили їй взяти в ньому участь (194).

ЖИТТЯ ПІД ЧУЖИМ ІМЕНЕМ

У 1914 році В. Винниченко повернувся в Україну з еміграції, але жити змушений був нелегально, переїжджаючи з місця на місце. За ним весь час полює поліція, але він залишається невловимий. Кілька разів змінював не лише помешкання, а й прізвище, ховався в Москві і під Москвою, де мав засекречене місце прожиття. До революції відтак поліції так і не вдалося його схопити (170-А).